

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

**IV-XV. YÜZYILLARDA DOĞU ROMA DEVLETİNDE
DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Mehmet YALÇINKAYA

Danışman
Dr. Süleyman SAYAR

Bursa 1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: DOĞU ROMA TARİHİ, KÜLTÜR VE MEDENİYETİ.....	4
A. BİZANS'IN TARİHİ.....	5
1. Bizans Adının Kaynağı	5
2. Bizans Tarihi	6
<i>a. Bizans'ın Roma'ya Bağlanması.....</i>	<i>6</i>
<i>b. İ.S Konstantin Dönemine Kadar Bizans Tarihi.....</i>	<i>7</i>
<i>c. Konstantin Dönemi</i>	<i>8</i>
<i>d. Konstantin Sonrası Bizans</i>	<i>9</i>
<i>e. Haçlı Seferleri ve Bizans.....</i>	<i>12</i>
B. BİZANS KÜLTÜR VE MEDENİYETİ.....	14
1. Bizans Medeniyetinin Kaynakları.....	14
2. Devlet Yönetimi ve Yapılan Köklü Değişiklikler.....	16
II. BÖLÜM: DOĞU ROMA'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ.....	19
A. HİRİSTİYANLIK ÖNCESİ BİZANS.....	20
1. Sosyal Durum.....	20

II

2.Dini Durum.....	22
B. HİRİSTİYANLIĞIN BİZANS'AGİRİŞİ.....	24
C. KONSTANTİN DÖNEMİNDE HİRİSTİYANLIK.....	28
1. Konstantin Öncesi Hıristiyanlığın Durumu.....	28
2. Konstantin Döneminde Hıristiyanlık	32
a. Konstantin'in İmparator Oluşu.....	32
b. Konstantin ve Hıristiyanlık.....	32
ba. Konstantin' in Hıristiyanlıkla İlgilenme Sebepleri	33
bb. Konstantin Döneminde Hıristiyanlara Verilen İmtiyazlar.	35
bc. Konstantin Döneminde Hıristiyanlığın Verdiği Tavizler	36
D. KONSİLLER DÖNEMİ.....	38
1. İznik Konsili (325).....	38
a. İznik Konsilinin Toplanış Sebepleri.....	39
b. İznik Konsilinin Toplanması	40
c. Din-Devlet İlişkileri Açısından İznik Konsili.....	41
2. I. İstanbul Konsili (381)	42
a. I. İstanbul Konsilinin Toplanması.....	42
b. Din Devlet İlişkileri Açısından I. İstanbul Konsili.....	43
3. Efes Konsili (431).....	44
a. Efes Konsilinin Toplanması.....	45
b. Din-Devlet İlişkileri Açısından Efes Konsili.....	46
4. II. Efes Konsili (448).....	46
a. İkinci Efes Konsilinin Toplanması.....	47
b. Din-Devlet İlişkileri Açısından II. Efes Konsili.....	48
5. Kadıköy Konsili (451).....	49
a. Kadıköy Konsili' nin Toplanması.....	50
b. Din-Devlet İlişkileri Açısından Kadıköy Konsili	51
6. 1054 Tarihine Kadar Toplanan Diğer Konsiller.....	51
7. Konsillerin Din-Devlet İlişkileri Açısından Önemi	53
E. BATI ve DOĞU KİLİSELERİNİN AYRILMASI.....	55
F. BİZANS'IN YIKILIŞI.....	57
III. BÖLÜM: BİZANS'TA DİNİ AYINLER VE İBADETLER.....	60

A. BİZANS'TA DİNİ YAPILANMA.....	61
1. Yunan Kültürü'nün Bizans Dini Yapısına Etkisi	61
2. Ortodoks Kilisesi'nin Bizans'ın Dini Yapısına Etkisi	63
B. DİNİ AYINLER VE İBADET ŞEKİLLERİ.....	65
1. Dini Ayinler	65
2. Ortodoks Kilisesi'ni Diğer Kiliselerden Ayıran Özellikler	67
SONUÇ.....	69
EKLER.....	71
EK: 1 BİZANS TARİHİ KRONOLOJİSİ.....	73
EK: 2 BİZANS İMPARATORLARI.....	76
BİBLİYOGRAFYA.....	80

ÖNSÖZ

İsa'nın vefatından sonra Hıristiyanlığın, geniş bölgelere yayılması ve Doğu Roma İmparatorluğu'nda önce serbest bir din, arkasından devletin resmi dini olmasından sonra din-devlet ilişkileri ve birlikteliği ile ilgili tartışma konuları güncelliğini bugüne değin sürdürmüştür.

Hıristiyanlığın inanç esaslarında da önemli bir yer tutan Teslis ve Teslis'in ikinci rüknü Oğul' un tabiatı, üçüncü rükün Ruh'u'l-Kudüs' ün özü, Meryem'le ilgili Theotokos-Khristikos münakaşaları ve Pavlos'un putperestler nezdinde giriştiği tebliğ hareketinin belli bir mesafe alması, Havariler sonrası dönemde hem Hıristiyanların kendi arasında hem de Hıristiyanlığın yayıldığı coğrafyada hükümdarlarla Hıristiyanlar arasında amansız bir mücadeleye sebep olmuştur.

Günümüzde; laiklik genel kabul olarak din-devlet ilişkilerinin birbirinden ayrılması şeklinde yorumlanmaktadır. Laikliğin Hıristiyan Avrupa'da ortaya çıktığını düşünürsek, Hıristiyanlığın tarihi seyir içinde geçirmiş olduğu evreler önem kazanmaktadır.

Doğu Roma'nın önceleri Hıristiyanlığa ve bu dinin mensupları olan Hıristiyanlara karşı başlattığı çetin mücadele zaman içerisinde hükümdar ve din adamlarının birlikte hareket etmesi şeklinde devam etmiştir. Burada bazı sorular akla gelmektedir: Acaba hangi sebepler din ve devleti birbirine yaklaştırmıştır? Hıristiyanlığın Doğu Roma'ya etkisi olduğu kadar Doğu Roma'nın da Hıristiyanlığa etkisi olmuşmu dur?

Ayrıca, Doğu Roma Devleti'nin bugün yaşadığımız coğrafyada hüküm sürmesi, tarihi misyon olarak kültür birikimini de hesaba katmamız gerektiğini düşündürmektedir.

Osmanlılar gerek doğrudan, gerekse dolaylı yollardan Bizans' tan etkilendiler. Bu etkinin tarihi seyir içinde takip ettiği yol, Osmanlı Devleti' nin gerileme ve yıkılma dönemlerine kadar devam etmiştir.

İşte, yukarıdan beri sıralanan bu sebepler; “ IV-XV. Yüzyıllarda Doğu Roma Devleti' nde Din-Devlet İlişkileri ” adlı konunun tez çalışması olarak seçilmesinde rol oynamıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünde genel hatları ile konunun önemi ortaya konmuştur.

Birinci bölümde Bizans tarih ve medeniyeti hakkında topluca bilgi verme yoluna gidilmiştir. Doğu Roma'da din-devlet ilişkilerinin tam olarak anlaşılabilmesi için, Bizans'ın adı ve kaynağı, kültür ve medeniyeti ele alınmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Hıristiyanlık öncesi Bizans'ın sosyal ve dini durumu, Hıristiyanlığı devletin resmi dini haline getiren Konstantin'in Hıristiyanlığa bakışı, din ve devlet ilişkisi açısından çok önemli bir yere sahip ökümenik konsiller incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Hıristiyanlığın özellikle Bizans'ta etkin olan Ortodoksluğun ayin ve ibadetleri ile, Ortodoks Kilisesi' nin Bizans'a etkisi üzerinde durulmuştur.

Ayrıca; sonuç bölümünden sonra Ekler ana başlığı altında, Ek:1 ve Ek:2 şeklinde Bizans Tarihi Kronolojisi ve Bizans İmparatorları verilerek, tezden istifade imkanları arttırılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak bu araştırmada bugün de üzerinde en çok tartışılan din-devlet ilişkisine kısmen de olsa Doğu Roma Devleti açısından bir kapı aralanmaya gayret edilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardımlarını hiç bir zaman esirgemeyen Merhum Hocam Prof. Dr. Günay Tümer Beyefendi'ye ve vefatından sonra çalışmalarımı yönlendiren hocam Dr. Süleyman Sayar Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

MEHMET YALÇINKAYA

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİİİD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Dergisi
çev	: çeviren
D.C.R.	: A Dictionary of Comparative Religion
DDİS	: Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu
ed	: editör
E.R.	: The Encyclopedia of Religion
E.R.E.	: The Encyclopedia of Religion and Ethics
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ts.	: tarihsiz
vhy.	: vahiy

GİRİŞ

Avrupa'da bir zamanlar, dini bakımdan olduğu kadar siyasi bakımdan da rakipsiz bir otorite olan kiliseler, çeşitli gelişmeler sonucu kendi sınırları içine çekilmeye mecbur kalıp toplumdaki hakimiyetini devlete terketmeye başlayınca, geniş halk kitleleri arasında yerleşmiş bulunan dinin konumuyla ilgili birtakım sorular gündeme gelmeye başladı.¹

Din-Devlet ilişkisi biraz da insanın tarihsel serüveni ile birlikte ortaya çıkan ve uzun bir süreç içinde değişik boyutlar kazanan bir olgudur. Bu noktada, din-devlet ilişkisini tam anlamıyla değerlendirebilmek için konuya tarihi bir perspektiften bakmak zorunluluğu kendini hissettirir.

M.S. ilk üç asırda Hıristiyan Kilise'si geniş çapta resmi Roma Devleti tarafından dışlanmış durumdaydı.² Onlar, resmi görevlilerin hiçbir yardım ve korumasını görmüyorlardı. Hıristiyanlar da Roma Hukukuna göre imparatorluğun tanrısal özelliğe sahip olduğu anlayışını kabul etmiyorlardı.

Konstantin döneminde devletin resmi dini haline gelerek örgütlenmeye başlayan Hıristiyanlık, imparatorluğun başkentinden başlayarak eyalet, vilayet, kasaba ve köylere kadar uzanan merkezi bir teşkilat kurmuştur. Tamamen devletin örgütlenmesini esas alan bu teşkilat, bu Hıristiyanların bir tek kiliseye bağlanmasını amaçlıyordu. Katolik Kilisesi bu yöndeki gayretlerini imparatorluğun parçalanmasından sonra da sürdürünce, Hıristiyan dünyasında hüküm süren çok sayıda kral üzerinde etkili olan bir

¹ Er, İzzet, " Bugünkü Avrupa' da Din-Devlet İlişkileri " , Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu-Bildiriler (DDİS), s.131-137

² Tümer, Günay, " Bizans' ta Din-Devlet İlişkisi " , DDİS, s.53

siyasi üst otoriteye dönüştü. Kilisenin onayını almayan ve kendisini kilisenin meşrulaştırıcı politikalar uygulamayan hiçbir kralın iktidarda kalma şansı yoktu.

Roma'nın doğu toprakları üzerindeki iktidarını uzun süre devam ettiren Bizans'ta din-devlet ilişkileri, Batı Avrupa'dakinden çok farklı gelişti. Batı Roma'nın akıbetine uğramamak için Bizans hükümdarları, sosyal, ekonomik ve dini kurumları devletin denetiminde tutmaya gayret gösterdiler.

Hıristiyanlık bir din olarak insan faaliyetlerinin dünya/devlet ile ilgili olanlar ve ahiret/din ile ilgili olanlar diye ikiye ayırmaktadır. Bu ayrımın bir sonucu olarak Hıristiyan dünyasında devlet ve din kendi içinde bağımsız hiyerarşileri olan iki ayrı merkezi örgütlenme ortaya koymuşlardır. Devlet ile dinin ayrı hiyerarşilerde örgütlenmesi ile, birbirlerine müdahalelerinin önleneyeceği düşünülmüştür. Fakat, Hıristiyanlığın Bizans'ta resmi din olarak benimsendiği dönemler istisna edilirse durum hiç de öyle olmamıştır.

Her şeyden önce Bizans'ta, devlete bağlı da olsa, kendi başına dini temsil eden, kendi içinde hiyerarşi ve statüleri oluşan bir din kurumu vardır. Bu kurum daha önce devletin dışında, iktidara karşı bağımsız ve güçlü iken, giderek gücünü kaybetmiş ve devletin denetimine girmiştir. Ayrıca devletin denetimindeki Ortodoks Kilisesi'nin alternatifi, devlete karşı bağımsız olan Roma Katolik Kilisesi'dir.³ Devletin içinde, örgütlenmesini tamamlamaya gayret eden Ortodoks Kilisesi ile, devletin üstünde bağımsız bir örgütlenmesi olan Katolik Kilisesi arasındaki üstünlük mücadeleleri de din-devlet ilişkilerinde çok önemli bir role sahiptir.

Tezimizde ortaya koymaya çalıştığımız Doğu Roma'da Din-Devlet ilişkilerini şu şekilde sistematize etmemiz mümkündür:

1. Kilise ile devlet arasındaki sorumluluk ve yargı hakkı.

³ Katolik Kilisesi-Devlet ilişkileri hakkında bilgi için bkz: Harman, Ömer Faruk, "Katolik Kilisesi ve Teokrasi" DDİS, s.57-69

2. Kilise'nin devlete, devletin de kiliseye vermiş olduğu destek şekilleri.

3. Dini otorite ile devlet otoritesi arasında zaman zaman ortaya çıkan tartışma ve şekilleri.

4. Devlete karşı Kilise'ye, Kilise'ye karşı devlete verilen koruma şekilleri.⁴

⁴ Tümer, a.g.m., s.55

**I. BÖLÜM: DOĞU ROMA TARİHİ, KÜLTÜR VE
MEDENİYETİ**

A. BİZANS'IN TARİHİ

1. Bizans Adının Kaynağı

Plinus'a göre İstanbul'un bilinen en eski adı Lygos'tur. Bugünkü Sarayburnu yöresinde kurulduğu öne sürülen bu kent, Bizans'ın kuruluşuna değin varlığını korumuştur.¹

İ.Ö. 660'ta kurulan Bizans kentinin adı ise, koloni kurucusu Trak kökenli Byzas'a dayanmaktadır. Byzas'ın önderlik ettiği Megaralı göçmenler, yeni bir yurt aramak amacıyla Yunanistandan yola çıkmışlar ve Sarayburnu yöresine yerleşerek burada bir kent kurmuşlardır. Önderlerinin isminden hareketle kente Byzas-Byzans adını verdiler.²

Roma İmparatoru Büyük Konstantin'e değin kent, aynı adla anıldı. İ.S. II.yy'da Bizans'ı ele geçiren Roma İmparatoru Septimus Severus kente Antoneinia-Augusta Antonina adını verdiyse de bu ad uzun ömürlü olmadı.³

İmparator, Konstantin, hükümet merkezini Roma'dan taşımaya karar verdiğinde askeri, ticari ve ekonomik açıdan en elverişli yer olarak Bizans'ı seçti. Bizans, önemli ticaret ve ulaşım yollarının kavşağında, imparatorluğun iç ve dış düşmanlarına karşı savunulması kolay bir konumdaydı. Kent, Konstantin tarafından yeniden yapıldı. Bu yapım İ.S. 324'te başladı İ.S. 330'da bitti. 11 Mayıs 330'da büyük bir açılış töreni yapıldı ve Bizans'ın resmi adı Roma Nova - Nea Roma (Yeni Roma) olarak belirlendi.⁴

İmparator Konstantin'in ölümünden sonra, bu imparatorun onuruna kente Konstantinopolis dendi. Ancak kent, uzun süre yalnızca "

¹ Francis Dvornik, The Idea Of Apostocility in Byzantium and the Legent of the Apostle Andrew, Harward Univ. press, s.12; Prokopius, Bizans'in Gizli Tarihi,çev. Orhan Duru, s.8

² Auguste Bailly, Bizans Tarihi çev. Haluk Şaman, c.1,s.10

³ Prokopius,11

⁴ George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev.Fikret Işıltan, s.24

Polis” diye anıldı. Daha sonra “stin” (sten) takısının polis sözcüğünün başına gelmesiyle “kentte” ya da “kente” anlamına gelen Stinpolis adı kullanılır oldu.⁵

2. Bizans Tarihi

a. Bizans'ın Roma'ya Bağlanması

İ.Ö. II. yy'da Roma ve Makedonya savaşları adıyla anılan savaşlar sonunda, Anadolu'da ve Yunanistan'daki Makedonya topraklarının tümü Roma egemenliğine girdi Romalılar, Yunanistan'ı eyalet yapısından daha farklı bir yapıya soktular ve bazı kentlere özerklik verdiler. Bu kentler arasında Bizans da vardı.⁶ İ.Ö 146'da biçimsel olarak Roma'ya bağlanan Bizans, “civitas libera et feodarata” (özgür ve federal kent devleti) oldu.⁷

İ.Ö 120'lerde Pantos kralı VI. Midrates Evpator'un Anadolu kentlerini Roma'ya karşı ayaklandırması ve Helenistik bir devlet kurmaya çalışması sırasında Bizans, bu kentlere katılmadı. Romalılar, bir yandan deniz korsanları öbür taraftan da Midrates'le savaşırken Bizans, Romalıların yanında yer aldı.⁸

İ.Ö 74'te başlayarak İ.S. 20'ye kadar süren barış döneminde, Anadolu kargaşadan kurtularak bir ölçüde kendini toplayabildi. Bu arada Roma Bizans'a zaman zaman saldıran Trakya oymakları prensi Cotys'i Vasal Kral olarak kendisine bağladı ve saldırıları böylece önlemeye çalıştı. Bölgedeki tedirginliklerin İ.S. 46'da yeniden başlaması üzerine, Trakya Vasal Krallığı bu kez İmparator Claudis'ce eyalet durumuna getirildi.⁹

⁵ Ostrogorsky,24

⁶ Prokopius,14.

⁷ Prokopius,15, Ostrogorsky,25.

⁸ Dvornik,16.

⁹ Auguste Bailly,13, Ostrogorsky, 27

b. İ.S Konstantin Dönemine Kadar Bizans Tarihi

Bizans'ı özerk bir kent devleti olarak kabul eden ve Trakya oymaklarının saldırılarına karşı koruyan Roma, İ.S. 73'te tutumunu değiştirdi. İmparator Vespasianus burayı Roma İmparatorluğunun Bitinya Pantos eyaletine kattı.¹⁰ Henüz bir kasaba durumunda olan kenti geliştirmek için de bazı girişimlerde bulundu.¹¹

İ.S. II.yy'da Bizans büyük bir yıkımla karşı karşıya kaldı.¹² Roma İmparatoru Septimus Severus, İmparatorluğun doğu bölgesine sahip çıkmak isteyen ve bu amaçla Partlar'dan yardım alan Pescennius Niger'i 193'te yenilgiye uğrattı. Septimus Severus, bu çatışmada Niger'in yanında yer alan Bizans halkını da kılıçtan geçirerek şehri yağmaladı.¹³ Surların tümünü yıktırdı. Kenti de başlı başına bir merkez olmaktan çıkararak Perinthos (Marmara Ereğlisi)'ne bağladı.¹⁴ Buna karşın Septimus Severus, Bizans'ı daha geniş surlarla çevirtti ve imar ettirdi.¹⁵

İ.S. III. yy'da Bizans, belirgin bir biçimde gelişmeye başladı. Bir ölçüde Karadeniz Havzası'nın daha meskun bir duruma gelmesiyle artan ticaret hacmi ve stratejik önemi Roma İmparatorluğunun batısını etkileyen siyasi ve ekonomik bunalım da Bizans'ın güçlenmesinde etken oldu.¹⁶

İ.S. III.yy'a doğru İmparatorluk alabildiğine genişleyip fetih siyaseti durunca bu durum Roma yönetimine de yansdı.¹⁷

Dış saldırılar, ve iç ayaklanmalarla baş edilemiyordu. Hıristiyanlığın özellikle köylüler arasında ve doğuda yayılması engellenemiyordu. İmparator

¹⁰ R.H.Barrow, Romalılar, çev.E.Gürol, s.17.

¹¹ Auguste Bailly,14: Barrow,18

¹² Cyril Baill, State Religion of Roma at the Time of Christ , Balckle and Son Limited, s.43

¹³ Barrow,18: Auguste Bailly,22.

¹⁴ Cyril Baill,44; Ostrogorsky,28; Barrow,20

¹⁵ Ostrogorsky,28; Barrow,20

¹⁶ Baill,44; Barrow,25.

¹⁷ Dvornik,31.

Diokletinus döneminde bu gibi sorunlara çözüm bulmak için yönetsel bazı düzenlemelere girişildi. İki “Augustus” ve onlara yardımcı iki “Sezar”dan oluşan bir “Dörtlü Hükümdar Şurası” (Tetrarkia) kuruldu. Bunların altında 12 Diosez’e bölünen ülke ayrıca 100 kadar eyalete ayrıldı. Yönetimde senato ve senatörlerin ağırlıkları kırılırken ordu ve komutanlar güçlendiler. Yoğun bir baskı düzeni kuruldu.¹⁸

Böylece sorunlar çözülmemekle beraber bir ölçüde denetim altına alındı. Bu arada İmparator Diokletinus, ülkenin ayrıldığı dört bölgeden doğuyu kendisine katmakla imparatorluk içinde sürmekte olan dengeyi değiştirmiş oldu.¹⁹ Ancak, henüz Bizans yeterince güçlenmiş değildi. Diokletinus, bölge merkezi olarak Nikomedia’yı (İzmit) tercih etti. Yüzyılların başkenti Roma ve çevresini ise imparatorluğun ikinci adamı Maksiminus’a bıraktı.²⁰

c. Konstantin Dönemi

Diokletinus’un yönetsel düzenlemesi, İmparator Konstantin tarafından daha da geliştirildi. Konstantin, ülkeyi “Prefektura” adını verdiği büyük eyaletlere böldü.²¹ Buna göre eyaletler, diosezlerin, diosezler de prefekturaların birimleri idi. Sınırları ancak IV.yy’ın sonlarında kesinleşebilen prefekturaların her biri birkaç devleti kapsayacak genişlikte idi.²²

Bizans’ta oturan Doğu Prefektus’u ile Roma’da oturan İtalya Prefektus’u imparatorluğun en yüksek görevlileriydi. Bunları, İlliria (Balkanlar) Prefektusu ile Batı Avrupa Prefektus’u izliyordu. Konstantin bir sürü sivil ve askeri yetkileri olan prefektusların askeri yetkilerini elinden aldı ve onları önemli ölçüde sivilleştirdi.²³ Askeri yetkiler ise bir ya da birkaç

¹⁸ Barrow, s.33; Auguste Billy, s. 45.

¹⁹ Barrow s.37; Ostrogorsky s.30.

²⁰ Baill, s.47.

²¹ Burry, J.B., A History of the Roman Empire, s. 59

²² Burry, 63

²³ Burry,64

eyaleti komutası altında tutan “Duks”lara bırakıldı. Yetkilerinin kısıtlanmalarına karşın sivil valilerin oldukça büyük etkinlikleri vardı. Öyle ki daha Bizans’ın ilk dönemlerinde yer yer merkezi yönetimle çatışmaya giriyorlardı. Nitekim bunların yetkileri daha sonra diosez valileri ile paylaştırılacak ve güçleri önemli ölçüde azaltılacaktı.²⁴

Diokletus’un doğuya ağırlık verme politikasını Konstantin de izledi. İmparator, Bizans’ı arkasına almaya çalışan rakibi Licinus’u yendikten sonra 324’te Bizans’ı genişletme hareketini başlattı. Sarayburnu ile sınırlı olan Bizans, altı yıl içinde büyük bir kente dönüştü ve 11 Mayıs 330’da törenle açılışı yapılarak Roma başkenti oldu. Bizans’ın başkent olması Roma İmparatorluğu için yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

d. Konstantin Sonrası Bizans

II. Konstantin’in imparatorluğun batısını ele geçirmek isteyen Magnus Magnentus’u yenmesi ile doğunun önemi daha da arttı.

Valens’in yerine geçen I.Theodosius batıda meydana gelen karışıklıklardan da yararlanarak imparatorluğu ikiye ayırdı(395), aynı dönemde Batı Gotları, Alarik önderliğinde ayaklanarak Konstantinopolis surlarına dayandılar ve oradan da Balkanların batısına sarktılar. Kopma süreci içerisindeki Doğu ve Batı Roma bu akınlardan büyük ölçüde etkilendi.²⁵

Doğu Roma çözümü, Got Kralı Alerik’i Magester Militum Per İlericum (Balkanlar Askeri Komutanı) olarak atamakta buldu.²⁶

Doğu Roma 440’a doğru Atilla önderliğindeki Hun akıncılarının saldırısına uğradı. Balkan yarımadasını yıllarca kasıp kavuran bu akınlar, Bizans’ı büyük ölçüde etkiledi. Doğu Roma bu saldırılardan ancak akınların

²⁴ Dawson, Christopher, Batının Oluşumu, çev.Dinç Tayanç, s.27

²⁵ Burry,67; Ostrogorsky, 71; Barrow,48

²⁶ Burry,70; Prokopius, 34

batıya yönelmesi ve Atilla'nın (453) ölümünü izleyen yıllarda Hun Devleti'nin birden bire çökmesiyle kurtulabildi.²⁷

Dinsel savaşımın sürdüğü yıllarda Doğu Roma'yı etkileyen bir başka gelişme de kuzeyden gelen göçler oldu. Büyük Hun Devleti'nin yıkılmasını izleyen yıllarda bazı Cermen toplulukları Doğu Roma devlet kurumlarına sızdılar. Bunlardan Alan soyundan gelen Aspar, yönetimde Konstantinopolis'i etkileyecek kadar güç kazandı.²⁸ Aspar, imparatorluk üzerindeki baskısını arttırdı. I.Leon onun etkinliğinden kurtulmak için İzavria (Isparta-Kuzey Antalya) yöresinin savaşçı halkından yardım istedi.²⁹ Bunun üzerine Konstantinopolis'e gelen İzavrialı önderlerden Tarasikodissa kısa sürede başkente egemen oldu ve Yunanca Zenon adını alarak devletin başına geçti.³⁰

Bizans İmparatoru Justinus (527-565) orduyu güçlendirmekle işe başladı. Yaptığı ilk iş, imparatorluğu eski sınırlarına ulaştırmaya çalışmak oldu. Bu amaçla düzenlenen seferlerde Afrika'da Vandallar'a ve Berberli'lere, İspanya'da ise Batı Gotlarına karşı önemli başarılar kazandı. Öte yandan Akdeniz'e Doğu Roma donanması egemen oldu. Ancak 530'da başlayan Sasanlı saldırıları ve Justinus'un baskıcı yönetiminin doğurduğu hoşnutsuzluk imparatorun kazandığı saygınlığa son verdi.³¹

532'de patlak veren ve Nika ayaklanması olarak bilinen bu direniş kısa sürede bütün Konstantinopolis'i sardı.³²

İmparator Heraklius 610'da başa geçtiğinde Bizans devleti gerek iç siyasal çatışmalar, gerek yoğunlaşan dış saldırılar nedeniyle yeniden bir bunalım içerisine sürüklenmişti.³³ Askeri yapının çözülmesi nedeniyle gerek

²⁷ Bailly,50

²⁸ Ostrogorsky,72

²⁹ Bailly, 55

³⁰ Prokopius,40

³¹ Burry, 77; Prokopius, 47

³² Bail,68

³³ Bailly,48

Sasanlılar, gerek Avarlar Bizans topraklarına sık sık saldırılar düzenliyor ve hemen hemen her saldırı Konstantinopolis kapılarında bitiyordu.³⁴ Heraklius bu duruma son vermek için iç ve dış politikalara yönelik çeşitli önlemler aldı.³⁵

Bizans, VII.yy'ın ikinci yarısından itibaren müslüman Arapların saldırıları ile de karşılaştı. Bu akınlar sırasında Konstantinopolis, büyük tehlikeler atlattı. Nitekim 673-677 arasında Araplar kenti sürekli abluka altında tuttular.³⁶

821'de Bizans'ta yeni ve zorlu bir ayaklanma oldu. İmparator II.Mihail'in (820-829) silah arkadaşı Thomas'ı destekleyen Arap, İranlı, Ermeni, Gürcü ve Kafkas kökenli göçmenler, birçok eyalet halkının da desteğini kazanarak Bizans donanmasını ele geçirdiler ve Konstantinopolis surlarının önüne geldiler.³⁷ Ancak yüksek vergilerin indirilmesini ve yoksullaşmanın önüne geçilmesini isteyen bu kitleler, kuşatmayı sürdüremeyip yenik düştüler.³⁸

863'te Konstantinopolis, bu kez Rusların saldırısına uğradı. Bu saldırı sırasında kent çepeçevre kuşatıldı. Kuşatma, Araplara karşı seferde bulunan III.Mihail'in (842-867) geri dönmesi ve savunmayı üstlenmesi ile kaldırılabilirdi.³⁹

e. Haçlı Seferleri ve Bizans

Bizans'ta kargaşalar yaşanırken bir yandan da Selçukluların doğuda Hıristiyanlığa yönelik yepyeni bir tehlike sayılması batıdaki Hıristiyanların dikkatini doğuya çekiyordu.⁴⁰ İleri sürülen hedef, kutsal

³⁴ Bailly, 52

³⁵ Dvornik, 67

³⁶ Barrow, 103

³⁷ Barrow, 114; Prokopius, 67

³⁸ Dawson, 69

³⁹ Dawson, 70

⁴⁰ Dawson, 71

yerlerin Müslüman-Selçuklu yönetiminden kurtarılması idi. İlgilerin doğuya yönelmesinin iç nedenleri de vardı. Batı Avrupa ülkelerinde feodallerle Serfler* arasındaki uçurum iyice derinleşmiş ve yer yer çatışmalara yol açmaya başlamıştı⁴¹

Feodaller, bu çatışmayı yatıştırmanın yollarını arıyorlardı. Yoksul kitlelere Kudüs'ü hedef gösterdiler. Bu şekilde iki amaç birden gerçekleşmiş olacaktı. Hem kitlelerin hoşnutsuzluğu dinsel bir amaca yöneltilerek yatıştırılacak hem de yeni yağma alanları elde edilecekti. Roma Kilisesi'nin ve Bizans'ın da desteğiyle kısa sürede bir haçlı seferi düzenlenmesi için hazırlıklara başlandı.⁴²

Pierre Hermitte adlı bir Fransız keşişinin önderliğindeki aç ve yoksul serflerden oluşan ilk haçlı kafilesi 1096'da Macaristan ve Balkanları yağmalayarak Konstantinopolis'e doğru yola koyuldu. Bizans İmparatoru 1096 Ağustos'unda başkente ulaşan haçlıları Anadolu yakasına geçirdi. Ancak bu gruplar Selçuklu akıncılarınca bozguna uğratıldılar. Aynı yıl Avrupa'nın en ünlü şövalyelerinin önderliğinde yeni bir haçlı ordusu hazırlandı. Haçlılar 1097'de İznik, İzmir, Efes, Eskişehir, Konya, Kayseri ve Maraş kentlerini alarak ilerlediler. Urfa'yı ele geçirip burada bir haçlı kontluğu kurdular. Haziran 1098'de de Antakya'ya girdiler. Temmuz 1099'da Kudüs'ü aldılar.⁴³

Bizans imparatoru ile haçlı önderleri arasında o yıla değin oldukça pürüzsüz gelişen ilişkiler, haçlıların kendi başlarına buyruk hareket etmeleri yüzünden bozulmaya başladı. Bu arada Bizans'ta çöküntü sürüyordu. İmparator duruma egemen olamıyor, soylu bürokratlar yönetime ortak olmaya çalışıyorlardı.⁴⁴ Öte yandan halkın sırtına ek vergiler yüklenmişti,

* Toprağa bağlı köylüler

⁴¹ Barrow,103; Prokopius,65

⁴² Bail,84

⁴³ Bail,87

⁴⁴ Bailly,14

mültezimler parasal vergi dışında halktan ürün vergisi de toplamaya başlamışlardı.⁴⁵

Haçlı önderlerinin Konstantinopolis'e de egemen olma tutkuları, bu dönemde daha da güçlendi. Haçlıların Anadolu'nun yerli halkına yaptıkları zulüm ve baskı Bizans'la haçlılar arasında çatışmalara yol açıyordu. Haçlıların devlete yüklediği ağır harcamalardan kurtulmak isteyen Bizans, Almanlara ve Venediklilere yakınlık gösterirken Papa'nın kışkırttığı Fransızlar, Normanlar, Macarlar ve Sırp'lar karşı cephede yer almaya başlamışlardı.⁴⁶

Kudüs, 1187'de Selahaddin Eyyubi tarafından alınınca yeni bir haçlı seferi düzenlendi. Batı Avrupa'nın en güçlü hükümdarları olan I.Frederik Barbarossa, II.Filip August ve Aslan Yürekli Richar, bu amaçla bir araya geldiler. Ne var ki, Alman kralı Barbarossa Silifke yakınlarında boğulunca Alman ordusu dağıldı ve bu haçlı ittifakı da başarısızlıkla sonuçlandı.⁴⁷

IV. Haçlı seferinin doğrudan Konstantinopolis'e yönelmesi Roma kilisesi başta olmak üzere Batı Avrupa devletlerinin Bizans'a bakışının ilginç örneğini oluşturur. 24 Haziran 1203'te Konstantinopolis surları önüne gelen haçlı donanması 17 Temmuz'da kenti ele geçirdi.⁴⁸ Haçlılar sayesinde Bizans'ta Latin hakimiyeti devri başladı. Bizans halkı, önceki yıllarda başlayan doğu ve batı kiliseleri yabancılaştırması nedeniyle Latinleri işgalci olarak kabul etti.Konstantinopolis'in Latinlerce işgalinden sonra eski imparatorlardan I.Andronikos'un torunları 1204'te Trabzon'dan Sinop'a kadar olan kıyı şeridini işgal edip Rum Pontus İmparatorluğu adı altında yeni bir devlet kurdular.

⁴⁵ Dawson,73

⁴⁶ Demirkent,Işın,TDVİA, c.VI,s.230

⁴⁷ Bailly,14

⁴⁸ Ostrogorsky,527

B. BİZANS KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

1. Bizans Medeniyetinin Kaynakları

Doğu Roma'da III.yy'da başlayan iktidar kavgaları, iç savaşlar ve bunu fırsat bilen dış düşmanların saldırıları, artık iyi bir baş şehir olma vasfını kaybeden Roma'nın devlet sınırlarına yapılan saldırılar Tuna ve Fırat boylarından geldiğine göre imparatorları daha doğuda bu iki cepheye de hükmedebilecek bir baş şehir aramaya yöneltmişti.⁴⁹

İtalya'nın doğusunda yeni bir devlet merkezi kurmanın gerekli olduğuna kesinlikle karar veren Konstantin, bu gayeye en uygun yer olarak coğrafi konumu kadar siyasi, askeri ve ticari merkez olma özelliğine sahip, Asya ile Avrupa'nın birleştiği noktada bulunan İstanbul'u seçmişti.⁵⁰ Eğer yeni bir dini düşünce gençleştirilen ve iktidarın manevi çatısını teşkil edecekti ise bunun kutsal ve eşi görülmedik bir siteden ışık saçması gerekiyordu. Öyle bir siteden ki, ihtişamda dışı kurdun şehrini, Roma'yı geride bırakabilsin.⁵¹

Doğuya ve batıya nüfuz edebilen Bizans kültürü daha da büyük bir yayılma kudretine sahipti. Bizans nüfuzunun Roman ve Germen ülkelerinde her ne kadar İslav topraklarındakine nispetle hiç de herşeyi kapsayan bir mahiyet taşımamasına mukabil, Bizans yine de batı dünyasını da kültürel anlamda meyvelendirmiştir. Bizans devleti içinde Grek-Roma çağının yüzyıllar boyunca yaşamağa devam ettiği bir kap idi. Onun için Bizans bu manada verici, batı dünyası ise alıcı idiler.

Özellikle Rönesans çağında antik kültüre duyulan hasret, insanlığı bütün gücü ile kavradığında, batı dünyası kendine antik devrin kültür hazinelerini akıtan kaynağı Bizans'ta buldu. Bizans, antik mirası korumuş ve böylece dünya tarihinde misyonunu tamamlamıştı. Bizans, Roma hukukunu,

⁴⁹ Ostrogorsky,527

⁵⁰ Prokopius,104; Demirkent,230

⁵¹ Prokopius,104

Grek şiir, felsefe ve ilmini, bu büyük mirası onu kabule hazır bir olgunluğa erişmiş Avrupa insanına teslim etmek üzere mahvolmaktan korumuştur.⁵²

Roma Devlet tarzı, Grek kültürünü ve Hıristiyan inancı Bizans gelişmesinin ana kaynaklarıdır. Bu unsurlardan birisi çıkartılacak olursa Bizans'ın varlığı düşünülemez. Ancak Helenist kültür ve Hıristiyan dininin Roma devlet şekli ile bir sentez haline gelmesi bizim Bizans İmparatorluğu olarak adlandırmaya tarihi teşekkülü meydana getirmiştir. Bu sentez Roma Devleti'nin ağırlık noktasının krizler devri olan III.yy'ın gerektirdiği gibi doğuya kayması ile mümkün kıldı.⁵³

Kültür ve dil bakımından Grekleşme, büyük adımlarla ilerler ve aynı zamanda Bizans hayatının kiliseleşmesi gittikçe artan bir ölçüde tezahür ederken, iktisadi, sosyal ve siyasi alandaki gelişmede zaruri olarak yeni bir iktisadi ve sosyal nizamın teşekkülü ve daha ortaçağın ilk devirlerinde umumi çizgileriyle yeni bir idare sistemine sahip yeni bir devlet tarzının doğması sonucunu doğurur.⁵⁴

2. Devlet Yönetimi ve Yapılan Köklü Değişiklikler

Roma'da başkanlık sistemi zamanla mahvolmuş ve yerini Diokletinus'un hakimiyet sistemi almıştır ki, bundan da Bizans otokrasisi gelişmiştir.⁵⁵ Bütün devlet idaresi İmparatorun ve ona bağlı olan ve büyük çapta geliştirilerek Bizans baskı devletinin bel kemiğini teşkil edecek memurlar hiyerarşisinin elinde toplanmaktadır.⁵⁶ İmparator Diokletinus yönetsel bazı düzenlemelere girişti.⁵⁷

Konstantin devlet idare sisteminde köklü değişiklikler yaparak yeni bir idare düzeni kurdu. Bu düzenin temelini teşkil eden imparator kudretinin

⁵² Demirkent,230

⁵³ Demirkent,230

⁵⁴ Demirkent,230

⁵⁵ Prokopius,105; Bailly,15

⁵⁶ Bailly,16

⁵⁷ Bail,88

otokrasisi, devletin merkezileştirilmesi ve bürokratlaştırılması ile devlet kilise arasındaki sıkı bağılık Bizans imparatorunun yaşadığı sürece devam etmiştir.⁵⁸ Yeni idare düzeninin en önemli özelliği askeri ve sivil idarenin ilke bakımından birbirinden ayrılması ve bütün idarenin hiyerarşik bir sisteme uygun şekilde organize edilerek imparatorun şahsında birleştirilmesiydi.⁵⁹

Askeri düzende yapılan yenilik, eskiden sadece sınır boyunca yerleştirilmiş savaş kuvvetleri yanında devlet arazisi içinde hareketli yaya ve atlı birliklerin kurulmasıydı. Böylece askeri güçler, iki temel grup oluşturdular: Hareketli birlikler ve sınır kuvvetleri. Yaya ve atlı birlikler ayrı kumandanların emrine verildi. Bütün sınır boyları bölgelere ayrılarak her bölge bir Dük' ün idaresine bırakıldı. Ayrıca askeri bir yenilik daha yapıldı, eski muhafız gücü yerine çoğunluğunu Germenlerin oluşturduğu özel muhafız kıtaları kuruldu.⁶⁰

Bu devirde, büyük ölçüde değerini kaybetmiş olan devlet parası da güçlendirildi.⁶¹

Konstantin yeni ve çok sağlam bir para sistemi kurdu. Bu sistemin temelini Solidus adı verilen altın para teşkil ediyordu. Bu altın, imparatorluğun hatta bütün Akdeniz dünyasının yüzyıllar boyunca standart parası oldu.⁶² Ticaret ve zanaatla uğraşanların üzerindeki Krusarguron denilen vergi yükü kaldırıldı. İmparator Anastis, devlet gelirlerini artırmak amacıyla tarım ürünleri fiyatlarının düşük tutulmasını zorunlu kıldı. Bu mali önlemlerle devlet hazinesi önemli bir parasal kaynağa kavuşmuş oldu.⁶³

Justinyus, (527-565) yönetiminde ticaret ve zanaatta önemli ilerlemeler oldu. Bu dönemde Konstantinopolis, Asya ve Avrupa arasındaki

⁵⁸ Bail,88; Ostrogorsky,34

⁵⁹ Ostrogorsky,40

⁶⁰ Ostrogorsky,41

⁶¹ Prokopius,110;Barrow,103

⁶² Barrow,103; Burry,100

⁶³ Burry,103

ticaretin merkezi durumunda idi. Bu ticarete ağırlık, Çin ve Hindistan üzerinde idi. Justinyus, bu ilişkiyi daha da geliştirmek için Kırım ve Kafkaslarda ticaret üsleri kurdu. Kersones, Basporos ve Lazika adlı bu üsler aracılığıyla Konstantinopolis'e deri, kürk ve köle getiriliyor, doğuya ise kumaş, süs eşyası ve şarap satılıyordu. Bu dönemin ilginç bir gelişmesi de Doğu Roma ticaret casuslarının Çin'den ipekböcekçiliğini öğrenerek ipek böceğini Doğu Roma'ya getirmeleriydi.⁶⁴

Başkentte ve tüm öbür kentlerde tüccar ve zanaatçılar, loncalar biçiminde örgütlendiler. Bunlardan başkent besin gereksinimini sağlamakla yükümlü olanlar özel bir önem taşıyordu. Loncaların çalışmaları devletçe denetlenebiliyor, devlet, örgütlerin başına kendi denetçilerini getirebiliyordu. Devletin yaptığı bu denetleme, Bizans kent ekonomisinin önemli bir özelliği idi. Öte yandan VI. Leon döneminde devlet, yüksek görevlilerinin zengin ve soylu kişiler arasından seçilmesi gelenek olmuştu. Soylu sınıfa köylü topraklarını satın alma olanağı tanınmış böylece feodalleşme süreci hızlandırılmıştı.⁶⁵

Bizans'taki Makedonyalı imparatorlar döneminde hukuk alanında önemli değişiklikler oldu. Yeni toplumsal koşullara uyan yasaların derlenmesini amaçlayan ve Prokherion adıyla anılan bu yapıt, VI. Leon döneminde genişletilerek Basilika adı altında yayınlandı.⁶⁶ Bizans devletinin yönetsel düzeni de Makedonya sülalesi döneminde çağdaşlarının üstünde bir düzeye yükseldi.⁶⁷

Bizans bürokrasisinin yapısı, bu dönemde daha karmaşık bir durum aldıysa da birer askeri makam olan "thema strategoslukları" en üst makam olma durumlarını korudular.⁶⁸ Bunları, "demostikosluk" makamı ve

⁶⁴ Prokopius,87; Ostrogorsky,50

⁶⁵ Barrow,105

⁶⁶ Barrow,105

⁶⁷ Bail,110

⁶⁸ Dawson,102

“eparkhosluk” (kentin sivil valisi) izliyordu.⁶⁹ Devletin mutlak merkezîyetçi yapısı bu döneme damgasını vuruyor ve bu yapı Konstantinopolis’in toplumsal ve ekonomik yaşamında olduğu kadar devletin otoritesine de yansiyordu. Valilerin yönetim tüzüğü anlamına gelen “Eporkhoslar Kitabı” bu dönemde yayınlandı.⁷⁰

⁶⁹ Burry, 120

⁷⁰ Dawson, 140

II. BÖLÜM: DOĞU ROMA'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ

A. HİRİSTİYANLIK ÖNCESİ BİZANS

1.Sosyal Durum

Makedonyalı İskender'in Ahamanişler saltanatına son vermesiyle (İ.Ö.333) bölgenin kapıları Helen Kültürü'ne açılmıştı.¹ Büyük İskender'in en büyük emeli İmparatorluğundaki çeşitli kavimleri birbirine yaklaştırmak ve kaynaştırmak için hepsini Yunan Kültürüyle yoğurmaktı.² Nitekim, onun ölümünden sonra da Helenistik mirasçıları tarafından bu politika ısrarla devam ettirilmiştir.³

Roma orduları, İ.Ö. 63'te bölgeye girdiklerinde sosyal ve kültürel yönden kendilerine uygun bir zemin bulmuşlardır.⁴

Doğu Roma devletinin, yani Bizans İmparatorluğu'nun başlangıcı, genellikle İ.S.395 yılı olarak kabul edilir. Fakat bu başlangıç, 330 yılına kadar çıkarılabilir. Büyük Konstantin İstanbul'un bulunduğu sahayı, İmparatorluk merkezi olarak seçmiş ve burada inşa ettirdiği yeni şehrin -ki bu İstanbul'dur- başşehir olarak açılışını adı geçen tarihte gerçekleştirmiştir.⁵ Bu, Büyük Theodosius'un Roma'nın uçsuz bucaksız topraklarını iki oğlu, Arkadis ve Honoris arasında taksim ettiği tarihtir. Bunlardan sonuncusu batıda hüküm sürdüğü sırada Arkadis, doğunun egemenliğini ele almış ve bu iktidar bölümü -resmen, hukuken- Roma İmparatorluğu'nun bütünlüğüne dokunmamıştır. Başka bir deyişle devletin birliği düşüncesi, devam etmiştir. Şüphesiz ki bu, bir nazariyeden ibaretti. Çünkü fiilen Doğu İmparatorluğu kurulmuş yeni bir dünya dengesi ortaya çıkmış oluyordu.⁶

¹ Mansel, Arif Müfit, Ege ve Yunan Tarihi, s.435 vd.

² Mansel, 453

³ Günaltay, M. Şemsettin, Yakın Şark III: Suriye ve Filistin, s.11

⁴ Bailly, Auguste, Bizans Tarihi, çev. Haluk Şaman c.1, s.20-21; Ayrıca bkz. Ostrogorsy, George, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, s.49-50

⁵ Bkz. Bu tez I.Bölüm 4 numaralı dipnot

⁶ Bailly, 22

Roma devlet tarzı, Grek kültürü ve Hıristiyan inancı Bizans gelişmesinin ana kaynaklarıdır. Bu unsurlardan birisi çıkartılacak olursa Bizans'ın varlığı düşünülemez.⁷

Hıristiyanlık öncesinde Roma şehirlerinin eski belediye nizamı derin bir çöküntü içindedir. Bütün bir devlet idaresi imparatorun ve ona bağlı olan memurlar hiyerarşisinin elinde toplanmaktadır. Roma belediye meclisi sistemi yavaş yavaş yerini bürokrasiye terk etmektedir.⁸

Uzun bir sahil bölgesi ile memleketin bu durumu, halkı çok erkenden denizciliğe yöneltmiştir. Fakat aynı durum onu, dışarıdan gelen denizci kavimler için, kolay hücum edilebilir bir hale de sokmuştur.⁹

Roma ailesi Patriarkal bir aile idi, yani babanın otoritesi mutlaktı. Baba ömrü boyunca aile fertlerine mutlak bir surette hükmeder, mesela karısı ve oğlunu köle olarak satabilirdi. Oğulları, baba sağ kaldıkça hiç bir servete sahip olamaz ve baba, aile efradının işlediği suçlarda bizzat hakimlik rolünü oynadığı için, isterse kendi evladını da öldürebilir ve buna devlet dahi birşey diyemezdi. Baba otoritesinin tanınmasına, aile fertlerinin ise önce itaat sonra da emretmek için terbiye edilebilecekleri esasının kabul edilmesine, dayanan bu Patriarkal nizam Roma halkının komşuları üzerinde üstünlük sağlamasına sebep olduğu gibi, bize onun siyasi sahadaki yükselmesini de açıklamaktadır.¹⁰

Roma eyaletler idaresinin kendine özgü bir yapısı vardı. En eski zamanlardan beri her Roma memuru vazifesine başladığı andan itibaren vazife salahiyyeti sınırlandığı gibi, Roma'nın İtalya dışındaki topraklarını idare eden memurlara da aynı şey yapılırdı. Burada önemli olan husus memuriyet yetkilerinin, özellikle araziye ait olan kısmının sınırlanmasıdır ki, yanlışlıkla yapılacak bir tecavüze mani olunmak istenmiştir.¹¹

⁷ Ostrogorsky,25

⁸ Ostrogorsky ,27

⁹ Atlan, Sabahat, Roma Tarihinin Anahatları, s.1

¹⁰ Atlan,16

¹¹ Atlan,102

Hıristiyanlık öncesi Bizans'ın sosyal durumu hakkında fikir sahibi olabilmemiz için şehirlerin durumuna bakmamız gerekir. Çünkü sosyal yaşantı hakkında gerçek değerlendirmeleri ancak şehir hayatında bulabiliriz.

Mağlup kral ve prensler ile mağlup hükümetlerin toprakları Roma halkının malı sayılırdı. Bu topraklar üzerindeki şehirler, evvelce Roma'ya karşı almış oldukları duruma göre muamele görürlerdi. Harp kanununa göre siyasal varlıklarını kaybeden şehirlerden başka, durumları çeşitli muahedelerle tespit edilmiş dört türlü eyalet şehri daha vardı.

a. Müstakil Şehirler (Civitates liberae): Bunlar, Roma ile yaptıkları dostluk muahedesi esasına dayanarak devlet işlerinde tam özgürlüğe sahip şehirlerdir ve buralarda yaşayan Roma vatandaşları üzerinde hukuki selahiyetleri vardır.

b. Müttefik Şehirler (Civitates foederae): Bunlar, yaptıkları ittifak muahedeleriyle Roma'nın müttefiki olan şehirlerdir. Özgürlükleri Roma tarafından garanti edilmiştir. Bu özgürlüğü ancak savaş veya bir suistimal sonucunda kaybedebilirler. Bu şehirler, özel bir dış siyaset takibine izinli değildirler.

c. Yarı Özgür Şehirler (Civitates liberae et immunes sine foedere): Bunların durumları müttefik şehirlerin aynısıdır. Yalnız özgürlükleri bir kanuna dayanmaktadır. Roma'ya mülk vergisi vermezler. Kendi mahkemeleri vardır. Maliyelerini kendileri idare ederler ve sikke basabilirler.

d. Tabiyet Altına Girmiş Şehirler (Civitates stipendiariae): Bunlar eskiden krallar idaresi altında bulunmuş ve onlara verdikleri vergileri şimdi Roma'ya ödemek zorunda olan şehirlerdir.¹²

2. Dini Durum

Bir bölgenin siyasi ve sosyal istikrarsızlığı ister istemez o bölgenin dini hayatını da yakından etkilemektedir. Bölge halklarının içine düştükleri bu

¹² Atlan, 104

istikrarsızlık, onları hiçbir zaman milli bir birliğe ve dinde değişmez bir sisteme eristiremedi. Neticede bölge halklarının geniş bir alana yayılmaları, sosyal özelliklerinin ve tarihi kaderlerinin ayrı ayrı oluşmasına sebep oldu.¹³

Roma'nın devlet hayatında din önemli bir rol oynardı. İbadet yalnız devlete ait bir iş olmakla kalmaz, aynı zamanda devleti ilgilendiren herhangi bir işi yapmadan önce, tanrıların arzusunu öğrenmek de gerekirdi. Roma'nın en eski devirlerine ait rivayetler ve yazılı vesikaların dikkatli bir şekilde incelenmesi neticesinde en eski anayasa gibi Roma'nın en eski tanrıları hakkında da fikir edinmek mümkün olmuştur.¹⁴

Eski devirlerde Romalılar, bütün bu tanrıları şekilsiz ve manevi birer kudret olarak düşünüyorlardı; onun için de tanrıların ne heykelleri vardı, ne de onlar için tapınaklar yapılıyordu. Ancak Etrüsk kralları devrinde onlar da Helenler gibi tanrıları insan şeklinde düşünmeye ve bunun neticesinde onlar için birer ev yani tapınak yaptırmaya başlamışlardır.¹⁵

Roma hakimiyetindeki doğu topraklarının bir bölümünde göze çarpan ve Roma dünyasındaki dini düşünce ve yaşayıştan önemli derecede farklılıklar gösteren din, şüphesiz Yahudilikti. Kitab-ı Mukaddes'te geçtiği gibi Hz.Musa vasıtasıyla Mısır esaretinden kurtulan İsrailoğulları,¹⁶ Yeşu b. Nun zamanında bölgenin yerli halklarıyla yaptıkları savaşlar sonucunda buraya yerleşmeye muvaffak olmuşlardır.¹⁷

Yahudilerin dini anlayışlarının zaman içinde büyük değişikliklere uğraması,¹⁸ Bizans'ın dini hayatını derinden etkileyecek sonuçlar doğurmuştur.

Geniş Roma toprakları üzerinde Politeist karakterdeki birçok resmi eyalet dinlerinin yanı sıra halkın rağbet ettiği birçok Sır Dinleri de yer

¹³ Çelik, Mehmet, Süryani Kilisesi Tarihi, c.1, s.5

¹⁴ Atlan,18

¹⁵ Atlan,19

¹⁶ Çıkış,XIII-XIV

¹⁷ Sarıkçıoğlu,Ekrem, Dinler Tarihi, s.191-192

¹⁸ Doğrul,Ömer Rıza Yeryüzündeki Dinler Tarihi, III.Baskı, s.167

alıyordu.¹⁹ Resmi dinlerin dini bir müessese olmaktan ziyade siyasi mahiyetlerinin ağır basması, geniş halk kitlelerinde fazla bir heyecan yaratmıyordu.²⁰ Bunun aksine çeşitli dünyevi sıkıntılardan, önü arkası kesilmeyen savaşlardan bıkan geniş kitleler ebedi hayatı müjdeleyen bu Sır Dinlerinin kurtarıcı tanrılarına ve onların ilettiği ebedi kurtuluş mesajına büyük ilgi gösteriyorlardı İmparatorluğun dört bir yanına yayılan Mitra, Oziris-İzsis, Cybele-Attis, Deneter-Dionysus kültlerinin yanısıra, onların bir benzeri olan Afrodit-Adonis kültü de özellikle imparatorluğun doğu kısımlarında yayılmıştı.²¹

Din işlerinin idaresi, devlet tarafından tayin edilen rahiplere aitti. Bazı rahipler de gök işaretlerine ve özellikle kuşların uçuşlarına bakarak tanrıların arzularını keşife çalışırlardı.

Romanın en eski dini bayramları, yani tanrılar şerefine yapılan kutsal şenlikleri arasında evvela Circus oyunları yer alır. Etrüskler' den alınmış ve mahiyet itibariyle Greklerin kutsal oyunlarına benzeyen, fakat cumhuriyet devrinde dini karakterini gittikçe kaybeden bu oyunlarda özellikle, harp arabası yarışları, koşular ve güreşler yapılırdı.²²

B. HİRİSTİYANLIĞIN BİZANS'A GİRİŞİ

Günümüzde Hıristiyanlık milyonlarca insanın inandığı evrensel bir dindir.²³ Kurucusu kabul edilen Hz.İsa hakkında İnciller dışında o dönemin kaynakları pek fazla bilgi vermemektedir.²⁴ Hz.İsa'nın çocukluk ve gençlik devresi hakkında da tarihi bilgiler oldukça azdır. Onun 30 yaşlarında iken Hz.Yahya, tarafından vaftiz edilmek için Ürdün (Şeria) Nehri'ne giden kabileler içinde bulunduğu haber verilmektedir.²⁵

¹⁹ Baily,Cyrial, The State Religion of Roma at the Time of Christ, s.20- 28

²⁰ Cumont,Franz, The Oriental Religions in Roman Paganism, s.20-45

²¹ Atlan,19

²² Budda, Ömer Hilmi, s.4-12

²³ Sarıkçıoğlu,207

²⁴ Sarıkçıoğlu,207

²⁵ Luka,III:21-23;Ayrıca bkz. Renan,Ernest. İsa'nın Hayatı, çev.Ziya İshan, II.baskı, s.72

İsa, Yahya gibi münzevi bir hayat yaşamıyordu.²⁶ Önce Galile'de ve daha sonra çevredeki köy ve kasabalarda tebliğe başladı.²⁷ İsa vaazlarını iki konuda yoğunlaştırmıştır. Bunlardan biri: İlahi Mesih Devleti, diğeri ise Şeriat meselesidir.²⁸

İsa'nın elçiliğinin muhtevası, vaadedilen İlahi Mesih hakimiyetinin çok yakında gerçekleşeceğini haber vermesidir.²⁹

İsa'nın vaazlarında ikinci ağırlıklı noktayı ise Musa şeriatı teşkil ediyordu. İsa, bir Yahudi olarak doğmuş, Yahudi olarak yetiştirilmiş ve hayatı boyunca hep Yahudi olarak kalmıştır.³⁰ O, tebliğe başladığı zaman kendisini sadece Musa ümmetini ıslaha ve Musa dinine yeni bir ruh vermeğe memur hissediyordu.

Hz.İsa henüz dünyada iken her ne kadar havarilerden müteşekkil bir cemaat kendi etrafında toplanmış idi ise de bugünkü manada bu cemaat bir kiliseyi oluşturmuyordu. İsa'nın etrafındaki bu cemaat toplumun zayıf ve güçsüzlerinden oluşan, okur-yazar dahi olmayan basit balıkçı ve çiftçilerden ibaretti.³¹ Hepsi de Galileli idi.³²

Hıristiyanlığın Bizans'a girişindeki en önemli etkenlerden biri Pavlos'un faaliyetidir.

Pavlos, Tarsus'ta doğmuş, çocukluğunda haham tahsili yanında, devrinde çok kuvvetli olan Helenistik kültürünü de alarak yetişmiştir.³³ Aslen Ferisiler Mezhebine mensup, şeriate bağlı koyu bir Yahudi olmakla beraber, devrin bütün felsefi ve dini akımlarına vakıf aydın bir Roma vatandaşıydı.³⁴

²⁶ Matta,III:4 vd.

²⁷ Matta,IV:12

²⁸ Sarıkçioğlu,211

²⁹ Matta,XIII:16-17

³⁰ Renan,30

³¹ Resullerin İşleri,II:7

³² Matta,XVIII:10

³³ Resullerin İşleri, XXII:3; Ayrıca bkz.F.F.Buruce.Paul,Apostle of the Free Spirit, s.37

³⁴ Resullerin İşleri, XXII:3-4; XXIII:6; XXVI:5

Hıristiyan olmadan önce geleneksel kilise rivayetleri onun İsa'nın ve taraftarlarının azılı bir düşmanı olduğunu kaydederler.³⁵ Burada ayrıntılarına girmeye gerek görmediğimiz tarzda İsa'nın kendisine görüldüğünü idda ederek Barnabas'ın aracılığıyla İlk Hıristiyan Cemaati (Havariler) ile tanıştırılır.³⁶

Pavlos, putperest olup Yahudiliğe geçmek, İsa'ya inanmak isteyen insanlara karşı takınılacak tavır konusunda Kudüs cemaati ve Barnabasla ayrılığa düşer. Barnabas, Kıbrıs'a giderken Pavlos Suriye ve Kilikya'da kalır.³⁷

Pavlos ve Barnabas'ın yollarının ayrılmasındaki sebepler bugün modern araştırmalara konu olacak kadar önemlidir. Pavlos'un fikirlerini Barnabas'ın kabul etmediği ileri sürülürken,³⁸ Pavlos'un Yunanca bilmeyen Barnabas'a tercümanlık yapan Markos'u beraberinde istemediği bu hususun da Barnabas'ı gücendirdiği ifade edilmektedir.³⁹

Bu ayrılık Pavlos'a geniş bir hareket ve düşünce serbestiyeti vermiş, Pavlos da Kilikya'dan başlayarak çok geniş bir coğrafyayı (Konya, Galatya, Efes, Philippi, Selanik, Atina, Korient vb.) adım adım dolaşmıştır.⁴⁰

Pavlos, buralarda yaşayan insanları yakından tanıma imkanı bulur.⁴¹ Kendisinin de sahip olduğu Helenistik kültürün bu insanlara nasıl etki ettiğini⁴² ve Sır Dinleri'nin bu halklar üzerinde nasıl derin bir nüfuza sahip olduklarını görür. Roma ve Yunan milletlerini Hıristiyanlaştırma arzusu gün geçtikçe kalbinde körüklenen bir ateş gibi kendisini yakar kavurur.⁴³ Pavlos, bu emelinin önünde iki engel görür. Birisi: Musa şeriatı, diğeri ise putperestlerin asırlardan beri alay konusu ettikleri sünnet meselesi idi. Pavlos,

³⁵ Resullerin İşleri, IX:1-22

³⁶ I.Korintlilere,XV:1-11; Resullerin İşleri IX:1 vd.

³⁷ Resullerin İşleri, XV:39-41

³⁸ Ataurrahim,Muhammed, Bir İslam Peygamberi Hz.İsa, çev.Kürşat Demirci, s.72

³⁹ Ataurrahim,74

⁴⁰ Resullerin İşleri, XV:39-41

⁴¹ Ramsay,W.M.,The Church in the Roman Empire, Before A.D.170, s.25

⁴² Ramsay,27

⁴³ Ramsay,28

bu milletleri kazanma uğruna, yerine göre bu iki temel unsur ile mücadele eder, yerine göre de onların lehinde konuşur.⁴⁴

Ancak, Pavlos'un mektuplarından da anlaşıldığı gibi bütün Anadolu ve Yunanistan kiliseleri henüz Yahudi asıllı Hıristiyanların denetiminde idi.⁴⁵ Ve Pavlos fikirlerinden dolayı büyük bir tepkiyle karşılaştı. Hatta bu kiliselerin kendisinden ayrılacağından endişe etmeye başladı.⁴⁶

Pavlos bu endişe ile Kudüs'e geri dönüp çalışmalarını başkan Yakub'a ve hazır bulunan Kudüs cemaatinin ileri gelenlerine arz eder.⁴⁷ Fakat Yahudiler kendisini linç etmek isterler.⁴⁸ Nitekim Pavlos'un linç edilebileceği hususunda başkan Yakup da kendi taraftarlarından endişe eder.⁴⁹

Pavlos için artık Yahudi olanlara Yahudi olarak görünmek gibi bir kaygı ortadan kalkmıştır. Pavlos bütün ümidini putperestlikten dönenlere bağlamıştı.⁵⁰ Geniş kültürlü ve zeki olmasının yanı sıra tükenmek bilmeyen enerjisiyle Hıristiyanlık onun sayesinde putperest dünyada hızlı adımlarla mesafe katetmeye başlamıştır.⁵¹ O, Galile'li mütevazi bir insanı, ırkının çizgilerinden tecrit edip, efsanevi bir kurtarıcı haline getirmiştir. Pavlos'un mektuplarına ilk kilise o kadar kıymet vermiştir ki, Yeni Ahid devresi daha bitmeden mukaddes kitap olarak bu mektuplar kullanılıyordu.⁵²

Böylece Hıristiyanlığın yayılma safhasında çeşitli kültürel, dini, mistik ve mitolojik elemanlar Doğu Roma'da kendini göstermeye başlamıştır.⁵³

⁴⁴ I.Korintoslulara, IX:19-22

⁴⁵ Tümer, Günay, Hıristiyan ve İslam Dinlerinde Meryem, AÜİF, Basılmamış Doçentlik Tezi, s37

⁴⁶ II.Korintoslulara, XI:28; Galatyalılara,III:1-4

⁴⁷ Resullerin İşleri, XXI:18-20

⁴⁸ Resullerin İşleri, XXII:1-22

⁴⁹ Resullerin İşleri, XXI:20-21

⁵⁰ Resullerin İşleri, XXI:21

⁵¹ Çelik,19

⁵² II.Petrus,III:5-6

⁵³ Ballou,Robert O.,The Nature of Religion, s.90

Miladi birinci yüzyılda Roma, kendi askeri ve siyasi gücünün zirvesine varmış, öte yandan da yavaş yavaş çözülmeye başlamış bir dünya idi.⁵⁴ Hükümet kurmak ve idare etmek o zamana dek insanın en üstün meziyetlerini ortaya koyan bir çaba olarak görülmüşse de, bu yaygın putperest siyasi inanç, yerini umutsuzluğa terk etmeye başlamıştı.⁵⁵ Kurulabilecek devletin belki de en önemlisi kurulmuş, Roma imparatorluk çağına girmişti. Ancak bütün bu yapılanlar, insana arzulanan dünyayı getirmemiş; toplum ve devlet kurumları yozlaşmaya başlamıştı.⁵⁶

Çiçero, "Skipio'nun rüyasında cenneti, üstün başarı göstermiş devlet adamlarına özgü bir ödül" olarak gördüğünü nakleder.⁵⁷ Roma, kendini Tanrı'ya götüreceği bir yol arar.⁵⁸ Onun "Caesarcult"ü⁵⁹ bu ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktır. Bu dönemde doğudan İsis, Mitra, Kibele ve Altis gibi birtakım dinler geldiler. Bu sırlı doğu din ve mezhepleri bir müddet hüküm sürdülerse de Roma'nın içine düştüğü manevi boşluğu dolduramadılar.⁶⁰

İşte Hıristiyanlık bu şartlar içinde gelişmiştir.⁶¹

C. KONSTANTİN DÖNİMİNDE HIRİSTİYANLIK

1. Konstantin Öncesi Hıristiyanlığın Durumu

Pavlos'un Hıristiyan olması ve bir müddet sonra ümidini Yahudilerden kesip putperest dünyaya yöneltmesi neticesinde bu din, Roma Devleti'nde ilerlemeye başladı.⁶² Yeni din, ezilen kitlelerin dikkatlerini ruhi faziletlere; bu dünyanın çekilmez çileleriyle yıpranan hayatın hedefini de ölüm ötesine yöneltiyordu.⁶³ İşte bu düşünceler bütün Roma dünyasında,

⁵⁴ Çelik,20

⁵⁵ Ünaltay,Altay,Doğu'da ve Batı'da Din-Devlet İlişkisi, s.11

⁵⁶ Sabine,George,Siyasal Düşünceler Tarihi, (EskiÇağ-Ortaçağ), s.169

⁵⁷ Ünaltay,11

⁵⁸ Sabine,169

⁵⁹ Ünaltay,11

⁶⁰ Sabine,141-142,181

⁶¹ Bihlmeyer,K-Tuchle,H., Birinci ve Dördüncü Yüzyıllarda Hıristiyanlık,çev.A.Göral, s.7

⁶² Ünaltay,13

⁶³ Sarıkçıoğlu,229

özellikle doğuda Filistin, Suriye, Mezopotamya, Ermenistan, Anadolu; batıda Makedonya, Yunanistan, Güney İtalya, Fransa ve İspanya sahilleri; güneyde ise Mısır ve Kuzey Batı Afrika eyaletlerinde kısa zamanda Hıristiyanlığın sesini duyurmaya başlamıştı.⁶⁴

Üç kıta üzerinde yayılmış imparatorluk topraklarında çeşitli ırk ve kültürlerden oluşan halklar elbette bir tek dinin etrafında toplanmamışlardı.⁶⁵ Roma İmparatorluğu bu dinlere karşı her ne kadar devrinde nadir görülebilecek bir müsamahaya sahip idi ise de devletin çıkarları ve bekası neyi gerektiriyorsa o yönde bir devlet politikasının yürütülmesi ilkesine sadık kalmıştır.⁶⁶ Yahudilik gibi bünyesinde eritemediği din ve inançların ise hiç değilse kendisinin siyasi ve idari felsefesiyle çelişen unsurlarını ya eliyor ya da en azından pasifize ediyordu.⁶⁷

İlk yılları itibarıyla Hıristiyanlık, Roma'nın gözünde bir Yahudi mezhebinden başka birşey değildi.⁶⁸

Romalıların ikinci yüzyılın başından itibaren III. ve IV. yüzyıllarda Hıristiyanlara karşı giriştikleri aşırı baskının sebeplerini de incelemek gerekmektedir.⁶⁹

İmparator Trajan (98-117)'in doğu seferi sırasında Antakya'ya uğrayıp Patrik Ignatius Nurani'yi Roma'ya gönderip aslanlara parçalatmasının sebebi, bölgede devlet idaresinden daha çok halka bu patriğin hakim olmasında aranmalıdır. Milyonluk ordulara malolan bir imparatorluğun geleceği, elbette bir dinin ruhanilerine ve onların öğretilerine teslim edilemezdi.⁷⁰

⁶⁴ Doğrul, 63; Bailly, 20-28; Cumont, 20-45

⁶⁵ Dodd, Charles Harold, The History of Christianity from the Death of St. Paul to the Reign of Constantine, s. 426

⁶⁶ Bailly, 36; Barrow, R.H., Romalılar, çev. E. Gürol, s. 128

⁶⁷ Bihlmeyer, K-Tuchle, H., 41

⁶⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Bailly, 36 vd.

⁶⁹ Çavdarlı, Rıza, Tarihte Yahudiler: Düşmanlık ve Sebepleri, s. 27-28

⁷⁰ Bihlmeyer, K-Tuchle, H., 42; Barrow, 163; Ramsay, 346-360

İmparator Trajan'ın Hıristiyanlara karşı bu tutumu eyalet idarecilerine de örnek oldu⁷¹ Hıristiyanlar mahalli idarecilerden de zulüm gördüler.⁷²

Trajan'ın koyduğu prensipler halefleri tarafından uzun zaman Hıristiyanlara karşı resmi mücadelenin genel kuralları olarak kabul edildi.⁷³ Trajan'dan sonra gelen Hadrian(117-138) ve Antion (138-161) dönemlerinde de Doğu Hıristiyanları yer yer kovuşturmalara ve ölümlere maruz kalmışlardır.⁷⁴

Antion'dan sonra imparator olan Markus Oralyas (161-180) döneminde, Hıristiyanlar genelde büyük bir zulme maruz kaldılar. Sınırlarda orduların yenilmesi, açlık ve veba salgını bütün imparatorluğu kasıp kavurdu. Halk arasında bu felaketlere Hıristiyanların sebep olduğu inancı yayıldı. İmparator, Trajan'ın prensiplerini aynen kabul etti. Ve dini kışkırtmalara sebep olurlarsa asillerden olanları sürgün, avamdan olanları ölümle cezalandıracağını bir fermanla ilan etti. Bu dönemde doğuda katledilenler arasında Laodikya (Denizli) Episkopos'u Sagaris, Bergama Episkopos'u Carpus ile Nabloslu Yuftinos da bulunuyordu.⁷⁵

İmparator Commode (180-192) döneminde rahat bir nefes alan Hıristiyanlar, Septimus Severus döneminde (193-211) tekrar zulme uğradılar.⁷⁶ Hıristiyanlar arasında "Deccal" diye isimlendirilen bu imparator 201 yılında sünneti 202 yılında da Hıristiyanlığa girmeyi yasakladı.⁷⁷

Bundan sonra İmparator Dakiyos dönemine kadar mahalli kovuşturmalar dışında, umumi bir zulüm dönemi yaşanmamıştır. Kilise bu arada geçen zaman zarfında toparlanmıştır.⁷⁸ Ancak kısa fakat çok sert olan

⁷¹ Çavdarlı,8-12, 24vd

⁷² Bihlmeyer,K-Tuchle,H.,48-49;Barrow,164

⁷³ Dodd,468

⁷⁴ Dodd,469

⁷⁵ Ramsay,320

⁷⁶ Bihlmeyer,K-Tuchle,H.,50

⁷⁷ Barrow,165

⁷⁸ Barrow,165 vd

bu yeni zulüm dönemi Hıristiyanlık için çok tehlikeli sonuçlar doğurdu.⁷⁹ İmparator devleti eski gücüne kavuşturmak için önünde en büyük engel olarak Hıristiyanlığı görüyordu. Roma'yı o eski ihtişamlı günlerine tekrar ulaştırmak için 250 yılının başında bir ferman yayınladı. Bu fermanla bütün halkın eşleriyle ve çocuklarıyla beraber ilahlara resmi olarak kurban takdim etmeleri emrediliyor, bunu yerine getirmekten kaçınanların ise işkence ve sürgünden ölüme kadar her türlü cezaya çarptırılacağı bildiriliyordu.⁸⁰

Alınan sert tedbirler üzerine, ülkenin her tarafından aralarında piskoposların da bulunduğu Hıristiyanlar grupları halinde tekrar putperestliğe döndüler.⁸¹

Dakiyos'tan sonra İmparator Gallus, (251-253) Vallerian (253-260), Gallian (260-268) ve Aurilien (270-275) dönemlerinde de bazan sert bazan yumuşak baskı ve zulümler devam etmiştir.⁸²

Hıristiyanlık son ve büyük zulüm dönemini imparator Diokletis (284-305) döneminde yaşadı. Diokletis önce imparatorluğun yönetim şeklinde köklü değişiklikler yaptı.⁸³ Böylece Hıristiyanlıkla putperestlik arasında tam bir ölüm kalım mücadelesi olarak nitelenen en son en sert ve en uzun zulüm dönemi başlamış oldu.⁸⁴ İ.S 303'te aynı yıl içinde dört tamim yayımlandı. İlk tamim Kiliselerin yıkılmasını ve kutsal kitapların yakılmasını⁸⁵, ikinci tamim ruhanilerin hapsini ve ilahlara kurban takdim etmeyi mecbur tutuyordu.⁸⁶

⁷⁹ Bihlmeyer,K-Tuchle,H.,53-54;Barrow,166; Dodd,475

⁸⁰ Dodd,475

⁸¹ Barrow,166

⁸² Çelik, 50

⁸³ Dodd,477-478

⁸⁴ Ostrogosky,31

⁸⁵ Barrow,166; Dodd,479-480

⁸⁶ Sarıkçioğlu,230

2. Konstantin Döneminde Hıristiyanlık

a. Konstantin'in İmparator Oluşu

Diokletis dönemi kısa fakat çok sert bir zulüm dönemi olmuştu. 305 yılında Diokletis, anayasaya göre tahttan feragat etti ve yerine Konstans Klor ile Galer imparator oldular.⁸⁷ Severe ve Maksimin ise Sezar ilan edildiler. Ancak bu dönem kısa sürdü ve Konstans'ın ani ölümü (306) ile büyük oğlu Büyük Konstantin imparator ilan edildi.⁸⁸

Büyük Konstantin ile müşterek imparator olan Galer, zulümlerini sürdürdüler ancak Büyük Konstantin yakalandığı hastalık sırasında diğer üç hükümdarla anlaşarak Nisan 311'de bir tolerans bildirisi yayınladı ve ülkede dini hürriyet ilan ederek zulümlere son verdi.⁸⁹ Bu arada batıda siyasi durum Büyük Konstantin ile Maksens arasındaki mücadele ile kesin bir sonuca varmak üzereydi.⁹⁰ Büyük Konstantin 28 Ekim 312'de Roma civarındaki Milvius Köprüsü yakınında Maksens'i yendi. Aynı yılın sonunda Maksimin'e bir mektup yazarak Hıristiyanlara zulmetmemesini istedi.⁹¹

Böylece Büyük Konstantin en büyük rakibini saf dışı etmiş ve adım adım imparatorluğun tek hakimi olmaya yaklaşmıştır.⁹²

b. Konstantin ve Hıristiyanlık

Büyük Konstantin bir nebze olsun ülkede siyasi istikrarı sağladıktan sonra Şubat 313'te meşhur "Milano Fermanı"nı yayınlamıştır.⁹³ Bu ferman gereğince ister Hıristiyan olsun ister başka dinden olsun, herkes inancında ve istediği dine intisab etmekte tam bir serbestiye kavuşuyordu.⁹⁴ Aynı ferman, Hıristiyanlara önceden gaspedilmiş olan hususi ev ve

⁸⁷ Sarıkçıoğlu,230

⁸⁸ Vasiliev,Alexsander Alexandrovich, Bizans İmparatorluğu Tarihi,çev. A.Müfid Mansel, s.52

⁸⁹ Vasiliev,52

⁹⁰ Bihlmeyer,K-Tuchle,H.,59

⁹¹ Vasiliev,2

⁹² Vasiliev,3

⁹³ Bihlmeyer,K-Tuchle,H.,60; Vasiliev,3

⁹⁴ Vasiliev,62; Dodd,481

kiliselerinin, hiçbir tazminat talep olunmaksızın ve hiçbir zorluk gösterilmeksizin geri verilmesini de emrediyordu.⁹⁵

Milano fermanının bu metninden, Büyük Konstantin'in putperestlik de dahil olmak üzere, diğer bütün dinlere bahsetmiş olduğu hukukun aynısını Hıristiyanlığa da vermiş olduğu anlamını çıkarmak gerekir⁹⁶. Konstantin, Hıristiyanlığın putperestlik ile birlikte yaşayabileceğine hükmetmişti ve beyannamenin en büyük özelliği Hıristiyanlığa sadece yaşama müsadesi vermiş olmasında değil, aynı zamanda bu dini resmi bir himaye altına almış olmasıdır.⁹⁷

ba. Konstantin' in Hıristiyanlıkla İlgilenme Sebepleri

Konstantin'in Hıristiyan inancıyla ilişkisi sorunu kadar sık ve büyük bir gayretle münakaşa edilen ve o kadar muhtelif şekillerde cevaplandırılan pek az problem vardır.⁹⁸

Bazılarına göre Konstantin, din ile ilgisiz olup Hıristiyanlığı sadece siyasi nedenlerle himaye ederken, diğer bazı bilginler onun Hıristiyanlığı kabul ettiğine inanarak devletin dini siyasetinde vuku bulan değişikliği bu vakıada müşahade etmişlerdir.⁹⁹ Gerek bu ve gerekse aksi tez bakımından çok sayıda deliller ortaya atılmış olup gerçekten de birçok şey, Konstantin'in Hıristiyanca tutumunu, birçok diğer husus da onun, eski putperest geleneklere bağlı kalmış olduğunu ve yine birçok şey de her iki görüşü birden destekler mahiyettedir.¹⁰⁰ Ancak şunu kesin olarak belirtebiliriz ki, Konstantin için önemli olan devletin bekası ve siyasi hedeflerdir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Diokletis'in Hıristiyanlara karşı yürüttüğü baskı ve takibatların netice vermediği açıkça görülmüştür.¹⁰¹

⁹⁵ Vasiliev,62, Dodd,482

⁹⁶ Gibbon,Edward, The Decline and Fall of the Roman Empire, c.1., s.663

⁹⁷ Vasiliev,62, Dodd,481

⁹⁸ Vasiliev,62

⁹⁹ Ostrogosky,42

¹⁰⁰ Ostrogosky,43; Vasiliev,63

¹⁰¹ Ostrogosky,43

Ayrıca devletin başkenti doğuya nakletmenin ve buna rağmen Hıristiyan düşmanı bir tutum izlemenin mümkün olamayacağı da anlaşılmıştı.¹⁰² Aynı şekilde gerçek olan bir yön de, Konstantin'in hayat hikayesinin dini olaylar (Hıristiyani, Hıristiyanlık dışı veya Hıristiyanlık öncesi) bakımından zengin ve onun dine karşı ilgisizlikle itham veya aynı nedenle medh-ü sena edilmesinin haksız olduğudur.¹⁰³ Bununla beraber, Büyük Konstantin'in yaşadığı dönemin, aynı zamanda birçok muhtelif külte birden inanmanın pek tabii sayıldığı, dini Synkratizmus Devresi olduğu da unutulmamalıdır.¹⁰⁴ Eğer 312'den itibaren Konstantin Hıristiyanlığı takviye etmiş ise bu onun kendisini tamamiyle Hıristiyanlığa verdiği, bütün putperest geleneklere kesin olarak yüz çevirdiği ve halefleri olan imparatorlar gibi Hıristiyan olduğu manasına gelmez. Çünkü onun putperest inanç ve adetlere de yardımdan vazgeçmediği, hatta bizzat bu adetlerin bazılarına sadık kaldığı bilinmektedir.¹⁰⁵ Özellikle Güneş Kültü'ne ısrarla bağlı bulunduğu gerçeği¹⁰⁶ kolayca tevil edilecek bir husus değildir.¹⁰⁷

Aslında, Hıristiyan inancının Roma-Bizans devletinde tek başına hakimiyete ulaşması, Büyük Konstantin tarafından izlenen dini politikanın zaruri bir neticesi idi. Ancak bu noktaya Büyük Konstantin döneminde değil daha sonraları ulaşılmıştır. Hatta sadece Konstantin değil onun halefleri olan imparatorlar da 379 yılına kadar¹⁰⁸ Pontifeks Maximus¹⁰⁹ ünvanını kullanmışlardır.¹¹⁰

Netice olarak Büyük Konstantin'in ancak 337 yılında ölüm döşeginde vaftiz olduğunu¹¹¹ gözönüne alarak şu değerlendirmeyi yapabiliriz: Hıristiyanlık zaten Sır Dinleri'nin inançlarıyla ve putperestlikle iç içe girmişti.

¹⁰² Ostrogosky,43

¹⁰³ Vasiliev,63

¹⁰⁴ Ostrogosky,43

¹⁰⁵ Ostrogosky,43

¹⁰⁶ Ostrogosky,43

¹⁰⁷ Ostrogosky,43; Vasiliev,58

¹⁰⁸ Ostrogosky,43; Vasiliev,58; Gibbon,637

¹⁰⁹ Bu ünvanı en son; İmparator Gratianus 379 yılına kadar kullanmıştır. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ostrogosky,47; Vasiliev,65

¹¹⁰ Resmi Devlet Dini'nin "Baş Kahini" demektir

¹¹¹ Ostrogosky,43

Büyük Konstantin'in en büyük emeli ise imparatorluğu eski ihtişamlı günlerine kavuşturmaktı. Ülkede iç huzuru sağlamak için seleflerinin takip ettiği dini politikanın yarardan çok zarar getirdiğini görmüştü. Bu büyük devlet adamının her sahada yaptığı reformlar yanında düzeni sarsacak dini hareketlere de göz yumması düşünülemezdi. Bunun için ister inansın ister inanmasın önemli olan bu dini hareketleri kontrol altına almak ve devlet için tehlike olmaktan çıkarıp, birleştirici bir unsur olarak kullanmaktı.¹¹² Büyük Konstantin de bunu yapmıştır.

bb. Konstantin Döneminde Hıristiyanlara Verilen İmtiyazlar

Büyük Konstantin'in Kiliselerin Organizasyonu ile ilgili en büyük reformu hiç şüphesiz onun 325'te topladığı İznik Konsilinde gerçekleşmiştir.¹¹³

Konstantin Hıristiyanlığa diğer dinlerle eşit bir hukuki statü vermekle kalmadı; bu dinin rahiplerine de putperest rahiplerin sahip oldukları bütün imtiyazları bahsetti. Onlar, vazifelerinin ifasına mani olabilecek bütün vergilerden, devlet hizmetlerinden muaf tutuldular.

Pazar günü resmi tatil olarak kabul edildi. Herkes kilise lehine vasiyette bulunmak hakkına kavuştu. Böylece kilise, kendiliğinden mirasa konma hakkına sahip oldu.¹¹⁴

Diğer yandan Piskoposluk Mahkemelerine önemli imtiyazlar verildi. Herkes önceden sivil mahkemeye verilmiş olsa bile karşısındakinin oluru şartıyla davasını Piskoposluk Mahkemesine intikal ettirme hakkına sahip oldu. Bu mahkemeler öylesine önem kazandı ki, Konstantin'in son yıllarında belli başlı şu özellikler dikkat çekmektedir:¹¹⁵

Şahıslar, hakkında Piskoposların verdiği kararları, temyiz hakkından yoksun olarak, olduğu gibi kabul etme mecburiyetinde idiler.

¹¹² Vasiliev,58

¹¹³ Ostrogosky,44; Vasiliev,66

¹¹⁴ Bkz.Konsiller Dönemi

¹¹⁵ Vasiliev,64

Sivil mahkeme, davanın herhangi bir anında hasmın muhalefetine rağmen davayı piskopos mahkemesine devredebilirdi.

Sivil hakimler, Piskopos Mahkemelerinin vermiş oldukları kararı aynen tasdik etmek mecburiyetinde idiler.¹¹⁶

Bu adli imtiyazlar, piskoposların cemiyet içindeki mevkilerini yükseltmekle beraber, onların kiliseyi ilgilendirmeyen işlerle meşgul olmaları, maddi menfaatlerin sebep olduğu çıkar çatışmalarını da kiliseye sokmuştur. Kilise aynı zamanda devletten emlak, maddi yardım ve ihsanlar (gümüş, buğday vs) şeklinde son derece zengin tahsisat da almıştır.¹¹⁷

Bütün bunların yanısıra Roma, Kudüs, İstanbul, Antakya, İzmit başta olmak üzere ülkenin dört bir yanında Konstantin ve annesi Helena adından başka birçok azizin adını taşıyan kiliseler yükselmeye başlamıştır.¹¹⁸

bc. Konstantin Döneminde Hıristiyanlığın Verdiği Tavizler

Görünüşe göre Kilise'nin zulme uğramış ve yasaklanmış bir "gizli cemiyet" hüviyetinden sıyrılarak bu güce ulaşması bir zaferdi. Ancak unutulmamalıdır ki, bu zafer kendisiyle beraber bazı tehlikeleri de getiriyordu; hürriyetle beraber şeref, iktidar, açgözlülük, hırs vb. tehlikeler Kilise içinde yol buluyordu. Bu tehlikelerin en büyüğü ise, artık devletin kilise üzerindeki haklarını talep etmesi idi.¹¹⁹

Devlet, kilise ile aralarındaki düşmanlığı "ittifak"a dönüştürmüştü; bu ittifak karşılığında kilise üstünde hakimiyet talep ediyordu. Konstantin'in adeta yeniden dirilttiği imparatorluk kendi içinde başka bir gücün kullanılmasına müsaade edemezdi. Devlet yönetimi sadece siyasi otoriteyi değil, bunun yanısıra dini idare ve hatta ruhani sınıfların en üst makamlarını aşan "Resmi Tapınma"nın da kendi denetimi dahilinde olması gerektiğini

¹¹⁶ Vasiliev,64

¹¹⁷ Vasiliev,64

¹¹⁸ Vasiliev,64

¹¹⁹ Bailly,16

düşündü. Kilisenin elinden zorla alamadığı yetkileri, onu servet ve imtiyaza boğarak elde etti.¹²⁰

Devletin bu hamiliğinin, bir zaman sonra düşmanlığından daha tehlikeli olduğunu V. ve VII. asırlarda karşılaştığı acı tecrübelerle anladı.¹²¹

Kısaca söylemek gerekirse, devlet kiliseden şunları koparmaya muvaffak oldu:

- 1.Kiliseye ait kanunları düzenlemek,
- 2.Umumi konsiller toplamak,
- 3.Bu konsillerin teklif ve önerilerini tespit etmek,
- 4.Çok önemli makamlara piskopos tayin etmek,
- 5.Ruhani sahalardaki en yüksek yargı hakkının (afaroz) tastiki veya kaldırılması,
- 6.Bütün dogmatik tartışmaları bir karara bağlayıp neticelendirmek.

Böylece kilisenin yönetim hakkı devletin eline geçmiş, ilk üç yılın mücadeleleri, dökülen kanlar, verilen kurbanlar hep boşa gitmiştir. Şimdi kilise Bizans İmparatorluğu'nun pasif bir "beslemesi" derecesine düşmüştür.¹²²

Devletin ele geçirdiği bu yetkileri, tatbik sahasına resmen koyduğu tarih, 325'tir. Bu tarihten itibaren imparatorluk toprakları üzerinde siyasi otorite ne şekilde düzenlenmişse, kilise yönetimi de aynı şekilde yurdurulmuştur. Başta bulunan imparator, memleketi eyaletlere taksim ederek, eyaletleri de alt birimlere ayırarak yönettiği gibi kiliseleri de bu şekilde düzenlemeyi düşünüyordu. Böylece hem siyasi, hem de dini açıdan ipler tamamen onun eline geçmiş olacaktı. Nihayet kiliselerdeki Kristolojik

¹²⁰ Sohm, Rudolf, Outlines of Church History, İng.çev. Miss. May Sinclair, III. baskı, s.45

¹²¹ Sohm, 46

¹²² Sohm, 46-47

sürtüşmeler, özellikle Arius'un sebep olduğu karışıklıklar,¹²³ imparatora kiliseleri ciddi bir organizasyona tabi tutma fırsat verdi.¹²⁴

D. KONSİLLER DÖNEMİ

Dinlerin tarihinde her dinin inanç, pratik ve sosyal hayatla ilgili problemlerini çözmek ve mensuplarını karşıladıkları güçlükler karşısında rahatlatmak üzere giriştikleri birtakım faaliyetler vardır. Girişilen bu faaliyetler belli düzeydeki din sorumlularının müzakereleri ile gerçekleşir. Hıristiyanlıkta bu çeşit müzakere meclislerine konsil adı verilmektedir. Kilise tarihi içerisinde konsillerin çok önemli rolü olmuştur. Bu açıdan "kilise hayatının ortaya koyduğu tüm problemleri çözmek ve tartışmak üzere bir araya gelen piskoposlara veya yüksek düzeydeki din adamları kuruluna konsil adı verilir."¹²⁵ Burada kronolojik olarak ve din-devlet ilişkileri açısından konsilleri tek tek ele alacağız.

1. İznik Konsili (325)

Büyük Konstantin döneminde Hıristiyanlığın resmen tanınması ve kiliseye maddi yardımlar yanında birçok imtiyazlar verilmesi, devletin kilise üzerinde bazı haklar talep etmesine vesile oldu. Kilise artık devletin bir müessesesi ve ayrılmaz bir parçası idi.¹²⁶

Devletin milli birliğini sarsacak kadar genişleyen kilise içindeki kristolojik münakaşalara devletin bir çözüm bulması ve bunları kendi devlet politikası lehinde bir neticeye kavuşturması kaçınılmazdı. İşte bu gayeyle Bizans İmparatorları tarafından sık sık toplanan konsillerin ilki ve en önemlilerinden biri 325'te toplanan İznik Konsili'dir.

¹²³ Sohm,47

¹²⁴ Sohm,48

¹²⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Gibbon,363 vd.

¹²⁶ Aydın, Mehmet, Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili, s. 1

a. İznik Konsilinin Toplanış Sebepleri

Bu konsilin toplanışının başlıca sebebi: Kiliseyi temelinden sarsan büyük dogmatik münakaşalarının frenlenemez boyutlara ulaşmasıydı. Hıristiyan kilise tarihinde en önemli problem: “teslis” konusu olmuştur.¹²⁷ İlk i'tizal hareketi olan Donatistlerden sonra, kendini gösteren ve konsilin toplanmasına sebep olan bu i'tizal hareketi de yine Afrika kökenliydi. Bu hareket, kilise bütünlüğünü bozma yönünden son derece önemliydi. Kilise tarihinde İsa'nın “Tanrılık vasfının sırrı” ilk ve en büyük problem oldu.¹²⁸

Konstantin'le Roma'nın zulmünden kurtulan kilise, din ve fikir hürriyetinin yarattığı ortamla kendisini bu sefer daha şiddetli olmak üzere bir kez daha Kristolojik münakaşaların içinde buldu. Bu seferki münakaşaların lokomotifini ise Arius ve ismine izafeten Aryanizm akımı temsil ediyordu.¹²⁹

İskenderiye kilisesi rahiplerinden Arius, kesin olarak Oğul'u Baba'ya bağlıyordu. Ona göre Oğul, Baba'nın bir yaratmasıydı. Böylece Oğul, önceden, ezeli olarak mevcut değildi. Arius doktrini, ilk defa 318 veya 320'de Mısır kilisesinde İskenderiye piskoposu Alexandra tarafından mahkum edilmişti. Fakat Arius, doktrinini inatla müdafaa etmiştir. Anadolu, Suriye, Filistin, ve Mısır'ı, Kristolojik münakaşalar dalgası sarmışken, Konstantin ile bacanağı Licinus arasında taht kavgaları başlamıştı. Licinus, doğuda tekrar zulümlere başladı. Nihayet, Konstantin rakibini yenip tek başına yönetimi ele geçirdiği sırada¹³⁰ Arius'un bu bölgede sebep olduğu i'tizal hareketi, Konstantin'in dikkatini çekmişti.¹³¹ Bunun büyümesinden endişe eden Konstantin, ülkenin siyasi birliğini sağlamaya çalışırken, dini birliğin de sağlanmasının şart olduğunu anladı.

İmparator, Kardova Piskoposu İhtiyar Hosius'a, Arius ve Alexander'e hitaben yazılmış bir mektup vererek İskenderiye'ye gönderdi.¹³²

¹²⁷ Çelik,82

¹²⁸ Aydın,13

¹²⁹ Vahiy,I:17; III:14; IX:13; I.Korintoslulara VIII:6; X:14

¹³⁰ Gibbon,363

¹³¹ Gibbon,364

¹³² Aydın,13

Bu mektuplarında ülkede huzur ve sükun istediğini ve bu kargaşaya bir son vermelerini istiyordu.¹³³

b. İznik Konsilinin Toplanması

İmparator Konstantin'in Arius ve Alexandra arasındaki çekişmeyi gidermek için ne yazdığı mektupları ne de Kordova Episkoposu Hosius'un aracılığı bir netice vermişti. Gün geçtikçe ülkenin iç barışı zedeleniyor, devletin milli birliği tehlikeye düşüyordu. Nihayet imparator¹³⁴ Küçük Asya'nın İznik şehrinde bir konsil toplamaya karar verdi.¹³⁵

Konsil resmen İmparator tarafından açıldı ve başkanlığında çalışmalara başladı.¹³⁶ Tarihin ilk genel konsili olacak olan bu konsil, 325 yılında İznik'te toplanmış, teslisin çok önemli problemi olan Baba ve Oğul'un tabiatı problemi burada tartışılmıştır.¹³⁷

Tartışmaların çok uzaması ve meselenin halledilememesi, hatta devletin birlik ve bütünlüğünü tehlikeye sokması üzerine Konstantin, Ariusçulara karşı bazı tedbirler almaya başladı.¹³⁸ Bunun tek yolunun da Ariusçuların afazoz edilerek sürgüne gönderilmesi olduğu kararlaştırıldı. Nihayet, Arius ve taraftarlarını afazoz etme kararını onaylayan imparator, onları sürgüne göndermişti. Yine İmparatorun emri üzerine sürgüne gönderilen Ariusçu piskoposların yerine yeni piskoposlar atanmıştır.¹³⁹

Ariusçuların konsilden atılmaları da meseleyi halletmeye yetmemiştir. İmparator, mutlak surette birliğin yeniden temin edilmesini istiyordu.¹⁴⁰ Bu aşamada imparator konsil üzerinde ağırlığını iyice hissettirmiştir.¹⁴¹

¹³³ Vasiliev,66

¹³⁴ Vasiliev,67

¹³⁵ Vasiliev,67

¹³⁶ Aydın,13; Vasiliev,67

¹³⁷ Ostrogorsky,44

¹³⁸ Aydın,13

¹³⁹ Robertson,J.M., A Short History of Christianity, s.121

¹⁴⁰ Robertson,122

¹⁴¹ Muhammed Ebu Zehra, Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar, çev. Akif Nuri, s.231 vd.; Ostrogorsky,44

Neticede konsil, iman formülünü tespit etti.¹⁴² Buna göre, Baba ile Oğul aynı tabiatı taşıyordu.¹⁴³ Her ikisi de aynı cevherdendi. Bu formül Hıristiyan “kredo”suna sokulmuş ve yüksek sesle okunmuştur. Bu kredo, bugün bile Hıristiyanlığın en kutsal sembollerinden birini teşkil etmektedir.Hatta Konstantin şöyle diyordu: “Göğün bu lütfunu ve oldukça kutsal olan emri kabul etmeye hazır olun. Çünkü piskoposların kutsal konsilinde karar verilen her şey, Allahın iradesine atfedilmelidir.”¹⁴⁴

Böylece tarihe I. Genel konsil olarak geçecek olan I.İznik konsili “Baba ile Oğul’un ayrı cevherden olduğunu” iddia eden Arius’u afaroz ederek¹⁴⁵ resmi kilise imanını yukarıdaki şekilde ortaya koymuştur.¹⁴⁶

c. Din-Devlet İlişkileri Açısından İznik Konsili

Hıristiyan tarihinin ilk ökümenik konsili sayılan ve bugün mevcut tüm kiliseler tarafından kabul edilen İznik Konsili’nin etkileri kısa sürede kendisini göstermiştir.İman ilkeleri tespit edilmiş, diğer ilahiyat tartışmaları karara bağlanmış ve ayrılıkçı cereyanlar mahkum edilmiştir.¹⁴⁷

Konstantin’in en büyük emeli, imparatorlukta sağladığı siyasi ve askeri birliği, ülkede iç huzur ve dini birlik ile takviye etmektir. Bunun için de kiliseleri vicdanlara hitab eden, resmi denetimden uzak, dini bir kurum olmaktan kurtarıp, devletin denetiminde bir statüye kavuşturmak gerekiyordu. Böylece ülke idaresinde kabul edilmiş olan eyalet yönetimi modeli, kiliselere de uygulandı.¹⁴⁸ Hıristiyan alemi başlıca Roma, İskenderiye ve Antakya diye üç büyük patrikliğe bölünmüştür.¹⁴⁹

¹⁴² Ostrogorsky,44

¹⁴³ Sarıçioğlu,239; Ayrıca bkz.Abdullah Tercüman (Anselmo Turmeda), Hıristiyanlığa Reddiye, s.11

¹⁴⁴ Aydın,14

¹⁴⁵ Aydın,14

¹⁴⁶ Aydın,14

¹⁴⁷ Aydın Mehmet,Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış, AÜİF Dergisi,c. XXVII, s. 123-124

¹⁴⁸ Geniş bilgi için bkz.Yazman,Yakup İznik Konsili’nde Ne Oldu?

¹⁴⁹ Vasiliev,95

2. I.İstanbul Konsili (381)

379'da idareyi ele alan Theodosius, İznik taraftarı olduğunu resmen gösterdi. Rafizi kabul ettiği Hıristiyanlara ve putperestlere karşı şiddetli bir kampanya başlattı. Bunlara karşı yürürlüğe koyduğu cezaları, kademeli olarak arttırdı. 380 yılında yayınladığı bir emirname ile, Baba, Oğul ve Ruh'ul Kudüs'den müteşekkil olan teslise inananların ancak Hıristiyan adını kullanabilecekleri, bunların dışında kalanların bu adı taşımaya layık olmadıkları, ayin ve toplantılarına Kilise adını vermek hakkına sahip olmadıkları ilan edildi.

Bunun akabinde yayınladığı diğer emirnamelerde İznik taraftarı olmayanların dini toplantı yapamayacakları, vasiyetname, veraset meseleleri vb. gibi hukuki haklarını da kaybettikleri bildiriliyordu.¹⁵⁰

Büyük Theodosius'un bu ön tedbirleri ülkede dini birliği sağlamaktan uzaktı O da seleflerinin başvurduğu yöntemlere benzer şeylerle bu birliği temin edemeyeceğini anlamıştı. Nihayet 381 yılında Konstantin gibi bir Konsil toplamının zaruri olduğuna inandı.¹⁵¹

a. I. İstanbul Konsilinin Toplanması

Theodosius'un İznik kararlarının aleyhinde olan Hıristiyanlara karşı aldığı önlemler, tatbik ettiği sürgün ve cezalar, Kristolojik münakaşaların şiddetlenmesinden başka bir işe yaramıyordu. İznik Konsilinin İsa Hakkında aldığı karar önce ruhaniler arasındaki münakaşaları şiddetlendirmiş, arkasından da elli yıl zarfında bu mahdut çevreden dışarı taşarak aydınlara, halk kitlelerine ve hatta sokaklara nüfuz etmişti. "Oğul'un, Baba'nın cevherinden olup olmadığı meselesi" kilise ve manastırlardan tutun da imparatorun sarayına kadar her yerde; hatta çarşı ve pazarlarda bile halkın günlük meşguliyeti haline gelmişti.¹⁵²

¹⁵⁰ Vasiliev,96

¹⁵¹ Bailly,23

¹⁵² Vasiliev,99

Bütün ülke ilahiyat tartışmaları ile çalkalanıyordu. İmparator Büyük Theodosius, imparatorluğun tüm doğu kısmının piskoposlarını bir konsilde toplamayı,¹⁵³ kiliseyi yeni bir organizasyona tabi tutmayı uygun gördü.¹⁵⁴

Toplanan bu Konsil'de İznik kanunları teyid edildi.¹⁵⁵ İznik iman ilkelerine muhalif görüşler reddedildi,¹⁵⁶ sahipleri ve taraftarları ise afaroz edildi.¹⁵⁷

b. Din Devlet İlişkileri Açısından I.İstanbul Konsili

Bu konsil İznik konsili kararlarını teyid etmiş ancak İznik'te konu dahi edilmeyen Ruhu'l-Kudüs'ün statüsü bu konsilde tespit edilerek¹⁵⁸ İznik Kredosu'na kutsal ruhun tanrısal tabiatını belirten ifadeler konulmuştur. Bu ifadeler hala kredo'da okunmaktadır.¹⁵⁹

Bu konsilin en önemli özelliği, kiliselerin organizasyonu ile ilgili yönüdür.İstanbul piskoposluğu Büyük Theodosius'a kadar idari yönden Heraclea Metropolitliğine bağlıydı. İznik Konsili'nde üç metropolitlik tespit edildiği, ayrıca Kudüs'e de şeref payesi verildiği halde İstanbul'dan söz dahi edilmemiştir. Büyük Theodosius ülkede dini yönetimin yakından takip ve kontrol edilebilmesi için İstanbul Piskoposluğu'nun Heraclea Metropolitliği'nin denetiminden kurtarılıp, onun üzerine çıkarılmasının ve özellikle Antakya ve İskenderiye patriklerinden önde gelen bir şerefe sahip olmasının şart olduğunu gördü.Bu yüzden konsilde kabul edilen bir karar gereğince, İstanbul, patriklik statüsüne kavuşturuldu ve bütün Trakya idari yönden kendisine bağlandı. Bu durum İstanbul'un başkent olmasını gözönüne alan ve ileride meydana gelecek idari tehlikeleri sezen Roma'nın hoşuna gitmediği gibi konsilde hazır bulunan İskenderiye ve Antakya

¹⁵³ Dawson, Christopher, Batı'nın Oluşumu, çev.Dinç Tayanç, s.137

¹⁵⁴ Aydın,15

¹⁵⁵ Aydın,15

¹⁵⁶ Vasiliev,100

¹⁵⁷ Ebu Zehra,239-241

¹⁵⁸ Vasiliev,100; Ebu Zehra,239-241

¹⁵⁹ Aydın,15

Patriklerinin de halefleri tarafından hain olarak damgalanmalarına sebep olmuştur.¹⁶⁰

İstanbul'un patriklik ünvanını alması, Doğu Hıristiyanlığının liderliği üzerinde İskenderiye ve Antakya ile mücadeleye girmeye ve Roma'nın şimşeklerini üzerine çekmeye sebep oldu.¹⁶¹

Büyük Theodosius, bir yandan sapık cereyanlarla mücadele ederken¹⁶² bir yandan da Hıristiyanlığı devlet içinde tek bir din haline getirmek için putperestlikle amansız bir mücadeleye girdi.¹⁶³

İmparatorun son olarak 392'de yayınladığı emirname ile putperestlik, eski bir hurafe olarak kabul edilip daha sert cezalarla mukabele gördü. Bu emirnameye tarihte "Putperestliğin Cenaze Marşı" adı verilmiştir.¹⁶⁴

3.Efes Konsili (431)

İmparatorluğun eski halk dinlerinin kurtarıcı kahramanları olan Mitra, Attit, Adonis, Oziris vb. sahneden çekilmiş onların yerine kurtarıcı İsa ikame edilmişti. Ancak İsa'nın tanrılığını kabul eden Kilise içinde halk yığınlarının asırlardan beri muhayyilesinde taşıdığı şu problem, su yüzüne çıktı: Madem ki İsa Tanrıdır. Baba ile aynı cevherden ve aynı tabiattandır; o halde annesi Meryem'in statüsü ne olmalıdır?¹⁶⁵

Böylece İznik ve İstanbul konsillerinin aldığı itikadi kararlarda Hz.İsa'nın şahsı üzerinde cereyan eden "Tanrı mı, insan mı? Baba ile aynı cevherden mi, değil mi? Hem tanrı ve aynı zamanda da insansa iki ayrı tabiatın taşıyıcısı olamaz mı? Bu iki tabiatın bir biriyle ilişkisi nedir?" gibi

¹⁶⁰ Aydın,15

¹⁶¹ Aydın,16

¹⁶² Dvornik,63,67

¹⁶³ Vasiliev,101

¹⁶⁴ Vasiliev,101

¹⁶⁵ Vasiliev,101;Dvornik,54; Ostrogosky,44

ilahiyat tartışmalarına konu olan meselelere bir de annesi Meryem dahil edilmiştir.¹⁶⁶

İznik ve İstanbul konsillerinde alınan itikadi kararların yol açtığı tartışmaların yanısıra bu iki konsilin oluşturduğu idari problemler de yeni bir konsil toplanmasını zorunlu hale getirmişti.

Tarihte III. ökümenik konsil olarak adlandırılan Efes konsili, Hıristiyan ilahiyat anlayışının yeni boyutlar kazanması ve özellikle doğu Hıristiyanlığının parçalanışı ile kiliseler arasındaki liderlik çekişmeleri açısından son derece önemlidir. Efes Konsilinde alınan kararlar ve yapılan ilahiyat tartışmaları, daha sonra birçok kere toplanacak olan ökümenik konsillerin en önemli sebepleri arasındadır.

İstanbul, Antakya ve İskenderiye bölgelerinde yaşayan Hıristiyan halkın bölünme tehlikesi ile karşı karşıya gelmesi üzerine II.Theodosius ihtilafları çözmek için yeni bir konsilin toplanmasına karar verdi.

a. Efes Konsilinin Toplanması

Efes konsili'nin toplanış sebepleri arasında ilk sırayı yukarıda ana hatlarıyla belirtmeye çalıştığımız kristolojik münakaşalar almaktadır. Geniş halk kitlelerinin samimi inançları sebebiyle bu münakaşalar şiddetlenmiştir. Fakat asıl mücadele doğu Hıristiyanlığının liderliği etrafında oluyordu. Bu mücadelenin kökleri Konstantin'in hıristiyanlara serbestiyet tanıdığı zamanlara kadar uzanmaktadır.¹⁶⁷ İstanbul ile İskenderiye arasında sürüp giden rekabet yüzünden konsil oturumları çalkantılı geçmiştir. Antakya Piskoposu Jean Nestoryus'a tam olarak katılmamakla birlikte İstanbul'a sempati duyuyordu. Papanın temsilcisi olan Cyrille Nestoryus'un afarozunu çabucak elde etmek için Antakyalıların ve papalık delegelerinin gelmesini beklemeden konsili yüz elli üç piskoposla açmıştı.¹⁶⁸ Konsil, katolik imanını

¹⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Tümer,44

¹⁶⁷ Vasiliev,104

¹⁶⁸ Levstchenko, M. V., Bizans, çev. E. Berktay, I.baskı, s.50 vd.

babaları İsa'nın tek kişilikli ve iki tabiatlı olduğu şeklinde belirterek Nestoryus'u mahkum etmişlerdir.¹⁶⁹

b. Din-Devlet İlişkileri Açısından Efes Konsili

Efes konsili İskenderiye'nin İstanbul ve Antakya üzerindeki zaferini temsil etmektedir.¹⁷⁰ Böylece Mısır piskoposlarının prestiji çok yükselmektedir. Bu tarihten itibaren II. Theodosius'un ölümüne kadar İskenderiye kilisesi Hıristiyan aleminde fiili liderliğini sürdürmüştür. Ayrıca Kıbrıs Kilisesine kendi episkoposlarını seçme hakkı verilmiştir. Kudüs Kilisesinin bağımsız bir patriklik statüsü isteği; imparatorluğunun siyasi yönetim biçiminde de değişikliğe sebep olacağından ve iç barışı zedeleyeceğinden imparator tarafından reddedilmiştir.¹⁷¹

Nestoryus'un afaroz edilmesi, Nesturi hareketinin Roma coğrafyasından silinmesine sebep olmuştur. Çok sayıda Nesturi mensubu, İran'a göç ederek orada bir patriklik kurmuşlardır. Roma İmparatorluğunun rakibi olan Pers İmparatorları Nesturileri korumuşlar ve Nesturilik, İran'da güçlenmiştir. Neticede burada yürütülen misyonerlik faaliyetleri ile Nesturilik, Hindistan'a ve Çin'e kadar ulaşmıştır. Bugün Nesturilerin çoğunlukta olduğu bölgeler, Suriye, Kıbrıs ve Irak bölgeleridir. Bunların patrikleri Bağdad'da ikamet etmektedir.¹⁷²

4. II.Efes Konsili (448)

444 Yılında Kurilos (Cyrille)'un ölümünden sonra İskenderiye piskoposluk tahtı Dioskurus tarafından işgal edilmişti. En büyük amacı Doğu Kilisesinde İskenderiye Teolojisi'nin yüceliğini korumak olan Dioskurus, İmparatora yakınlığı ve Roma'nın ideallerini sorgulaması nedeniyle bu amacına ulaşacakmış gibi görünüyordu.¹⁷³ Nitekim Onun ve onun gibi

¹⁶⁹ Aydın,17; Ayrıca bkz.Dvornik,29. Dipnot

¹⁷⁰ Aydın,17

¹⁷¹ Aydın,18

¹⁷² Aydın,18

¹⁷³ Krüger, G., Monophysitism, Encyclopedia of Religion and Ethics, c. VIII, s.812

sağlam bir monofizit olan İstanbul Manastır Reisi Utuhi (Euctyes) zamanında monofizitlik, çok büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Hatta devrin imparatoru II.Theodosius (408-450) bile monofizit düşüncüyü kabul etmiştir.¹⁷⁴

Monofizitlikle Ortodoks Hıristiyanlık arasında ilk ciddi çatışma, Episkopos Flavian'ın monofizitliğin yorumcularından Utuhi'yi sapık olarak mahkum ettiği zaman İstanbul'da meydana gelmişti. Flavian, kararını diğer piskoposlara ve özellikle Papa I.Leo(440-461)'ya bildirmişti. Oysa monofizit doktrin İstanbul'da büyük başarı kazanmış, Utuhi ve arkadaşları, sarayda dostluklar elde etmişlerdi. Ayrıca ihtiraslı bir adam olan İskenderiye Patriği Dioskorus da bu uğurda Patrikliğin zenginliğini kullanmakta tereddüt etmemişti. Böylece imparatorun belli başlı danışmanlarının da desteğini kazanmıştı.¹⁷⁵

Dioskorus zamanında İskenderiye, önceleri aynı kudretli mevkiini korudu. İmparatorluk Hükümeti (Doğu Roma) mağlubiyeti kabul etmiş,tamamen İskenderiye'nin etkisi altına girmişti. İskenderiye patriğinin İstanbul temsilcisi olan Arkhimandrit , Utuhi, sarayda pek büyük bir nüfuz sahipti. Ancak gereğinden fazla kuvvetlenmiş İskenderiye'ye karşı İstanbul ve Roma kilise makamları birleştiler.¹⁷⁶

a. İkinci Efes Konsilinin Toplanması

Dioskurus, imparatorun belli başlı düşmanlarının desteğini kazandıktan sonra, II. Theodosius'u yeni bir konsil toplamaya razı etti.¹⁷⁷ Bunun üzerine İmparator Theodosius, Batı Roma İmparatoru III.Valentinianus ile mutabık kalarak, diğer patrik ve episkoposlara da mektup yazarak anlaşmazlığın çözülmesi için 449 yılında Efes'te bir konsil toplanmasını emretti.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Aydın, M., Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İtizalleri AÜİF İslam İlimleri Dergisi, c.V,s.154

¹⁷⁵ Dvornik,F. Konsiller Tarihi,çev.Mehmet Aydın, s.15; Ostrogorsky, 54

¹⁷⁶ Ostrogorsky,54

¹⁷⁷ Krüger,812

¹⁷⁸ Krüger,812

Çok sür'atli cereyan eden oturumlarda Muhalifler tarafından yapılan konuşmalar ve ileri sürülen iddialar üzerine başta Urfa Episkopos'u Hiba ve Kuros Episkopos'u Theodoret olmak üzere arkalarından Harran Episkopos'u Danyal, Cubeyl (Biblos) Episkopos'u Akulinos, Sur Episkopos'u İrenaus, Viranşehir Episkopos'u Sofran, Eskişehir Episkopos'u Eusabius, tek tek ele alınarak, ne kadar Nastarius taraftarı episkopos varsa hepsi gıyaplarında görevlerinden azl ve afaroz edilerek yerlerine yenileri takdis olundu.¹⁷⁹

Konsil başka bir karar alarak "Nesturi" görüşlere bağlılığı sebebiyle Flavian ile diğer yüksek ortodoks temsilcilerinin azline ve Flavian'ın yerine Anatolius'un getirilmesine karar verdi.¹⁸⁰

Flavian ise, bu karara karşı çıkarak Konsilden ayrıldı ve alınacak kararları kabul etmeyeceğini ilan etti. Bunun üzerine konsil üyeleri arasında büyük bir kargaşa çıktı. Hatta tahrikler sonucunda Flavian öldürüldü.¹⁸¹ Belirtildiğine göre O, Dioskoros'un adamları tarafından hırpalanmış ve sürgün yolunda ölmüştür.¹⁸²

Aslında bu konsil akide açısından yeni birşey getirmemiş, I.Efes Konsili'nde alınan kararları onaylamakla yetinmiştir. Bu açıdan I.Efes Konsili' nin bir tekrarıdır denilebilir.¹⁸³

b. Din-Devlet İlişkileri Açısından II. Efes Konsili

II.Efes Konsili, İskenderiye kilisesi hariç, diğer bütün kiliseler tarafından reddedilir. Roma kilisesi tarafından ise Efes Şekaveti-Efes Haydutluğu (The Robber Synod) olarak tanımlanmaktadır.¹⁸⁴

Birincisinde olduğu gibi II. Efes Konsili'nde de İznik'te tespit edilen üç patrikliğin sınır ve yetkilerine dokunulmamıştır.¹⁸⁵ Ancak, kararları

¹⁷⁹ Krüger,812

¹⁸⁰ Ebu Zehra,244

¹⁸¹ Dvornik,16

¹⁸² Çelik,152

¹⁸³ Dvornik,15-16;Ostrogorsky,54;Krüger,812

¹⁸⁴ Dvornik,16

her tarafta muhaliflerinin aşırı tepkisiyle karşılanmış¹⁸⁶, kiliseler arasındaki kristolojik mücadeleler artık politik mücadelelere dönüşmüştür. Farklı görüşlerin böldüğü kamplar, intikam ateşiyle imparatorluk bünyesinde büyük bir mücadeleye girişmişlerdir.¹⁸⁷

5. Kadıköy Konsili

İskenderiye Patriği Dioskorus, her ne kadar bir defa daha Efes Şekaveti Sinodu'nda (449) Muhalefeti zorla sindirerek monofizitlik inancını kabul ettirdi ise de, bundan sonra durum değişmiş¹⁸⁸ ve onun zaferi uzun sürmemiştir. Çünkü kendi durumunu acımasız davranışlarla zedelemekle kalmayıp, Leo'nun konsil delegelerinin protestosuna karşı konseyde Epistula ad Falavianum'un okutulmasını reddederek Leo'yu kızdırmıştır.¹⁸⁹

I.Leo'nun temsilcileri, II.Efes Konsili toplantılarının bitişinden sonra Roma'ya döndüklerinde, Konsil'de alınan karar ve hükümleri ihtiva eden bir raporu, kendisine iletip olup bitenler hakkında bilgi verdiler. I.Leo ise bu hareketi kendisine karşı yapılmış büyük bir ihanet olarak telekki etti. Çünkü o, kilise (tüm Hıristiyanlık dünyası) üzerinde tam bir hakimiyet ve eksiksiz bir ismeti hayal ediyordu.

Esasen o dönemde, Batı Roma İmparatorluğunu yutan karışıklıklar içinden, barbar milletlerin oyun alanı haline gelmiş eski imparatorluk başkentini yeniden ve bu sefer ruhani bir dünya merkezi haline getirecek bir kudret fişkırdı:

Roma Kilisesi, Hun saldırıları ve Roma'nın Vandallar tarafından yağmalanması devresinde, en umulmaz karışıklıklar ve devletin çöküşüne yol açan olaylar arasında Papa Leo, Roma Kilisesi'nin diğer bütün kiliseler muvacehesinde üstünlüğü iddasını, kendisinden önce gelenlerin yapamadığı ölçüde vurgulamaya muvaffak olmuştu. Aynı zamanda kilise merkezlerinin

¹⁸⁵ Dvornik,17

¹⁸⁶ Dvornik,17

¹⁸⁷ Ostrogorsky,54; Aydın,18

¹⁸⁸ Krüger,812

¹⁸⁹ Krüger,812

bir üstünlük mücadelesi olan V. yüzyılın dogmatik anlaşmazlıklarında Roma, çok önemli bir rol oynamıştır.¹⁹⁰

a. Kadıköy Konsili' nin Toplanması

Leo, II. Efes Konsili'nde afaroz edilmiş ruhanilerin baskısıyla, Roma'da bir sinod topladı. Bu sinod'a afaroz edilenlerden Roma'da bulunanlar da katıldılar. Sinod, ittifakla Dioskorus'un afarozuna ve II.Efes Konsili'nin gayri meşru olduğuna karar alarak, afaroz edilenlerin hepsinin de ruhani rütbelerini iade etti.¹⁹¹

Daha sonra Leo, İmparator II. Theodosius' e, II. Efes Konsili'nde alınan kararları tekrar gözden geçirmek üzere yeni bir konsil toplanmasına izin vermesini isteyen bir mektup yazdı.¹⁹² Fakat II. Theodosius bu isteği geri çevirdi.

Kral Theodosius, 450 yılı Temmuz ayında¹⁹³ başşehir içindeki mutad gezintilerinden birinde kaza geçirdi ve iki gün sonra da öldü.¹⁹⁴ Bu durum, Leo'ya ve II. Efes Konsili mağluplarına yeni bir ökümenik konsilin toplanmasının mümkün olabileceği ümidini verdi¹⁹⁵. Leo, bu aşamada II. Theodosius'ün yerine geçen Pulharya ve Marsian'a birer mektup yazarak II.Efes'i iptal ve yeni bir ökümenik konsilin toplanması için emir vermelerini rica etti.

Onun bu isteği Marsian ve Pulharya tarafından tasvip gördü ve resmen yeni bir ökümenik konsilin toplanması için emirler verildi.¹⁹⁶ Papa I.Leo, İmparator Marsian'a önce İtalya veya Gaule'de bir konsil toplama arzusunu ilettili. Ancak Marsian, piskoposları, önce İznik'e, sonra da

¹⁹⁰ Ostrogorsky,53

¹⁹¹ Ostrogorsky,54

¹⁹² Ostrogorsky,54

¹⁹³ Krüger,812

¹⁹⁴ Ostrogorsky,55

¹⁹⁵ Dvornik,18

¹⁹⁶ Dvornik,19

Kadıköy'e davet etti.¹⁹⁷ Konsil, 8 Ekim 451¹⁹⁸ de İstanbul Kadıköy' de toplandı.¹⁹⁹

Toplam 16 oturum yapılan Kadıköy Konsili, neticeleri itibarıyla Hıristiyan dünyanın kesin olarak birgün bölünebileceğinin ilk işaretlerini vermesi açısından çok önemlidir. Alınan kararlar, özellikle Doğu Kiliseleri'nin ruhbanları arasında büyük infiale sebep olmuş; halka sıçramış ve ayaklanmalara dönüşmüştür. Bu ayaklanmalar ne yazık ki, çok kanlı ve acımasız bir şekilde bastırılmıştır.²⁰⁰

b. Din-Devlet İlişkileri Açısından Kadıköy Konsili

Bu konsilde hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlıklar daha da büyümüş ve artmıştır.²⁰¹ Zaten böyle bir ikilik ve ayrılık, çoktandır beklenmekteydi.²⁰² Çünkü bu toplantının bir gayesi de, yüksek dereceli din adamlarının, devletin istek ve emellerine uygun hareket tarzını kabul etmelerini sağlamaktı.²⁰³

Süryani kaynaklara göre İmparator Marsian, tahta oturduktan kısa bir süre ülke sınırları içindeki Hıristiyan dini liderlerini toplayarak (devletin iradesine, arzu ve emeline uygun olarak çalışıldığı taktirde) kiliseye lüzumlu maddi gelirin devletçe sağlanacağını, hatta bu kiliseyi hukuken Devlet Kilisesi olarak tanıyacağını bildirdi.²⁰⁴

Kadıköy Konsili öncesi din adamları, bu teklifi Hıristiyanlığın gelişmesi adına uygun görerek kabul ettiler ve bir anlaşma yaptılar. Antakya Doğu Patrikliği, imparatorluğun gösterdiği yol ve güttüğü prensipler içinde kalma kararına varan Kadıköy Konsili'ni doğrudan doğruya din kisvesi altında siyasi yönlere eğildiği için samimiyetsizlikle suçlamıştır.²⁰⁵ Bir başka

¹⁹⁷ Günel, Aziz, Türk Süryaniler Tarihi, s.33

¹⁹⁸ Schimmel, Annemarie, Dinler Tarihine Giriş, s.134

¹⁹⁹ Dvornik,20

²⁰⁰ Dvornik,20

²⁰¹ Dvornik,20

²⁰² Ebu Zehra, 245

²⁰³ Kaplan, Evgin, Elçilerin Göbeği Antakya Kilisesi Mor Gabriel Manastırı, s.17

²⁰⁴ Kaplan,17

²⁰⁵ Kaplan,20

Süryani kaynak da Konsil'in din kisvesi altında politikaya bulaşmakla hata ettiğini kaydetmektedir.²⁰⁶

Kadıköy Konsili, 1054'deki kesin ayrılığa gidecek ihtilaf yollarının başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Bilhassa doğulu kaynaklar Kilise'nin Doğu Kilisesi ve Batı Kilisesi olarak ayrılmasını, Doğu Kilisesi'nin "öze bağlı" anlamında Ortodoks sıfatını, Batı Kilisesi'nde "evrensel" anlamındaki Katolik sıfatını alışını bu Konsil ve sonuçlarına bağlamaktadırlar.²⁰⁷

6. 1054 Tarihine Kadar Toplanan Diğer Konsiller

527-565 yılları arasında imparatorluk yapan Jüstinyen, ortodoks Hristiyan imanının savunuculuğunu yapmayı kendine vazife bilmmişti. İlahiyatı ve bu konudaki tartışmaları seven Jüstinyen, Hristiyan topluluğunu, iman birliği içinde tutmak amacını güdüyordu. Bu amaçla 553'te II. İstanbul Konsili'ni toplamıştır.²⁰⁸

III. İstanbul Konsili 680-681 yıllarında toplanmıştır. Bu yıllarda Bizans'ın doğu sınırı, İslam orduları tarafından işgal edilmiş ve Kristolojik tartışmaların neden olduğu bölünme, Müslümanların bu bölgedeki yayılmalarını kolaylaştırmıştı. Neticede 637'de Antakya Patrikliği İslam hakimiyetinin altına girmiş ve bir yıl sonra Kudüs, aynı akıbete uğramıştır.²⁰⁹ Hristiyan kilisesinin VI. ökümenik konsili olan, alışılmamış büyük sayıda 18 genel toplantıyı kapsayıp, 7 Kasım 680'den 16 Eylül 681'e kadar devam etmiştir.²¹⁰

Bu konsilde Monoteizm (İsa'da birtek iradeye inanma) savunucuları mahkum edilmiş ve Kadıköy İman Formülü şu sözlerle tamamlanmıştır: "İsa'da bölünmeyen, ayrılmayan ve birbirine karışmayan iki

²⁰⁶ Aydın,22

²⁰⁷ Aydın,22

²⁰⁸ Ostrogorsky,119

²⁰⁹ Aydın,22

²¹⁰ Ostrogorsky,119

iradeyi ve iki tabii enerjiyi kabul ediyoruz. İki irade, insani irade gibi tanrısal iradeyi takib eder ve ona tabi olur.”²¹¹

Doğu ve batı kiliseleri arasındaki mesafe, İCONOCLASTE (Tasvir ve put düşmanı) denen kavgalar sırasında daha çok açılmıştı.²¹² Bu konu üzerinde daha sonra duracağımız için ayrıntılara burada girmiyoruz.

Patrik Tarase'nin desteğiyle ve Papa I.Hadrien'in rızasıyla İmparatoriçe İrene, 786 yılında İstanbul'da bir konsil toplamıştı. Fakat bu konsil “Tasvir Kıranlar “ tarafından dağıtılmıştı. Fakat İmparatoriçe konsili bir yıl sonra (787)'de İznik'te tekrar topladı.²¹³ Bu konsil sonunda tasvirlerin, tasvir ettiği şahıslar olduğu kabul edilmiş ve ibadete layık olanın yalnız Allah olduğu belirtilmiştir.²¹⁴ Bu VII.Ökümenik Konsil Doğu Kilisesinin tanıdığı sonuncu konsil olmuştur.²¹⁵

Bu tarihten sonra Bizans'ın yıkılışına kadar birçok konsil toplanmıştır.²¹⁶ Fakat 7. Konsil'den sonra gelen bütün konsillerin ökümenik olup olmadığı tartışmalıdır. Bizans'ın IX. yüzyıldan itibaren artan iç karışıklıkları, doğuda her geçen gün artan İslam orduları tehlikesi, imparatorların ve din adamlarının üstünlük mücadeleleri imparatorluğun çöküşünü hızlandıran başlıca olaylar olmuştur. Ortaçağın sonlarında gerek imparatorlar, gerek ulusal krallar, iktidarlarını din adamlarından bağımsız kılma amacıyla kiliseye karşı amansız bir mücadeleye giriştiler.²¹⁷

7.Konsillerin Din-Devlet İlişkileri Açısından Önemi

Hıristiyanlığın resmen devlet dini olmasıyla dini hayat, imparatorluğun siyasi ve idari şekliyle paralel bir düzene sokulmuştu. Eyalet sistemiyle yönetilen imparatorlukta, İznik Konsili'nde kiliseler de bu düzene

²¹¹ Aydın,22

²¹² Aydın,23

²¹³ Aydın,23

²¹⁴ Aydın,23

²¹⁵ Ostrogorsky,165

²¹⁶ Bu Konsiller,IV. İstanbul Konsili 870, I.Latran 1123, II.Latran 1139, III.Latran 1179, IV.Latran 1215 Konsilleri, I.Lyon 1245, II.Lyon 1274 Konsilleri, Viyana Konsili 1311, Konstans (Constance) Konsili 1414-1418, Bale Ferrare, Florance Konsilleri 1431-1442

²¹⁷ Ağaogulları,M.A- Köker,L.,Tanrı Devletinden Kral Devletine, s.1

sistemiyle yönetilen imparatorlukta, İznik Konsili'nde kiliseler de bu düzene göre ayarlanarak Antakya, İskenderiye ve Roma diye üç patriklik tespit edilmiş ve diğer kiliseler de bunların idaresine verilmişti. İlk dönemlerde zararsız bir düzenleme olarak görülen bu organize şekli, kısa bir müddet sonra kiliseler arasında politik çekişmelere sebep oldu. Özellikle 381 İstanbul Konsili'nde başkent kilisesinin patriklik statüsüne kavuşturulması ve eski Roma'dan sonra ikinci şeref sırasını alması²¹⁸ İskenderiye ve Antakya kiliselerinin tepkilerine ve Roma'nın da hoşnutsuzluğuna yol açtı.²¹⁹

325 İznik Konsili, Hıristiyanlık tarihi içinde, kilise-devlet işbirliğinin ve dinsel çatışmalarda devletin taraf olmasının ilk örneğini oluşturduktan başka, Doğu Roma Devleti'nin resmen Hıristiyanlaşması açısından da ilk önemli adım oldu. Konsil, imparatorun da baskıyla, Tanrı ile Tanrı-Oğul İsa'nın birliği ilkesini benimsedi. Böylece devlet, dini dogma tartışmalarda açıkça yan tutmuş oluyordu.²²⁰

Bir süre sonra da dini çatışma siyasal gelişmelerin belirleyicisi durumuna geldi. Nitekim batıya egemen olan Ortodoks I. Valentinus döneminde, devletin her iki bölümü arasındaki bağlar kopma noktasına geldi.

I. Theodosius koyu bir ortodokstu ve imparator olduktan sonra yaptığı ilk iş²²¹, putperestleri ve başka mezhepten olanları, kıyasıyla kovuşturmak oldu.

II. Yüzyıla doğru dinsel ve siyasal çatışma yeniden başladı. Özellikle İmparator Fokas döneminde yoğunlaşan bu çatışmalarda, devlet yönetimi dini gelişmenin paralelinde yer aldı.²²²

Askeri başarısızlıklar ve ardı arkası kesilmeyen dini savaşlar, Bizans Devletinin saygınlığını bir ölçüde azaltırken, Papa da Vatikan'ın dinsel üstünlüğünü Bizans'a kabul ettirmenin yolunu arıyordu. İmparatoriçe İrene'yi

²¹⁸ Ağaoğulları, M.A- Köker, L.s1

²¹⁹ Ağaoğulları, M.A- Köker, L.s2

²²⁰ Ostrogorsky, 103

²²¹ Ostrogorsky, 160

²²² Ağaoğulları, M.A- Köker, L.s.2

kadınlığından ötürü tanımayan Papa, Konstantinopolis ile Vatikan arasındaki ayrılığı iyice kuvvetlendirdi.

863'te Ruslar tarafından kuşatılan Konstantinopolis bu kuşatmanın ardından Bizans Kilisesi daha önce hiç ilişki kurulmayan Rus toplumu içinde misyonerlik çalışmaları yapılması kararlaştırıldı.

Netice olarak konsiller, kiliselerin kendi aralarındaki politik çekişmeleri, en az kristolojik münakaşalar kadar önemli bir rol oynamıştır. Hatta I. Efes Konsili'nden itibaren kristolojik görüş ayrılıkları politik çekişmeleri et ve kemik gibi birbirlerinden ayrılmaz bir hal almışlardır.²²³ Bu mücadelenin altında yatan siyasi emeller Kiliseyi dünyevi hakimiyet iddiasına götürmüştür.

E. BATI VE DOĞU KİLİSELERİNİN AYRILMASI

III.Leo'nun (717-741) kurduğu ve IX. yüzyılın başlarına kadar hüküm süren Sauria Hanedanı Bizans tarihinde ilginç bir rol oynamıştır. III. Leo'nun 726 yılında başlattığı "tasvir kırıcılık" (ikonaklaşm), yani aziz ve Meryem tasvirlerini tahrip etme hareketi yüzyıldan fazla sürmüş ve ancak kanlı mücadelelerden sonra sona ermiştir.²²⁴ Ortaya çıkan tasvir kırıcılık hareketiyle, aziz resimlerine ibadetin kaleleri haline gelmiş olan manastırların ve bunlara bağlı keşişlik müessesesinin kudret ve nüfuzu kırılmak istenmiştir.²²⁵

İkona kırıcıları ile ikona yandaşları arasındaki savaş, 760'ta iyice alevlendi. İkona yandaşları, Konstantinopolis'te büyük bir soykırıma uğratıldılar. İmparator V. Konstantin İkona Yandaşlarına karşı güttüğü sertliği açıkça manastırlara ve keşişlere de yönelterek çatışmayı imparatorluk boyutlarına vardırı. Bu tutum, daha sonraki imparatorlar III.Leon ve VI. Konstantin döneminde yumuşatılmaya çalışıldı. Nitekim Havariyyun kilisesinde bir konsil toplanarak önceki kararlar belli ölçüde değiştirilmek

²²³ Ağaogulları, M.A- Köker, L.s.37

²²⁴ Demirkent Işın, TDVİA., c. VI, s.234

²²⁵ Demirkent Işın, TDVİA., c. VI, s.234

istendi. Ancak buna kızan askerler, bu konsili dağıttılar. İmparatoriçe İrene, ertesi yıl İznik'te yeni bir konsil topladı. İkona düşmanlığı ve manastırlara karşı yürütülen tutumu şiddetle yeren İznik Konsili, ikonalara tapınmayı yeniden onaylamış ve manastırlara güvence sağlamış oluyordu.²²⁶

Roma Kilisesi Bizans İmparatorunun tasvir kırıncı hareketini kabullenmedi. Bu sebeple inanç bakımından doğu ile batı arasındaki zıtlık daha belirgin hale geldi. Bununla beraber papalık, Longobardlar'ın İtalya'da artan baskısına karşı Bizans'ın yardımına muhtaç olduğundan, önceleri bu tasvir kırıncı faaliyeti sadece sert bir şekilde protesto etmekle yetindi. Ancak bazı Hıristiyan aleminin Bizans'a kızgınlığı kısa bir süre sonra Germanlar'ın Batı Roma İmparatorluğunu ilan ederek papalığı da himayelerine almalarıyla açıkça su yüzüne çıkacak, bunun sonucunda batı ve doğu Hıristiyan dünyası bir birine düşman hale gelecekti.²²⁷

Doğudaki Bizans ile Batıdaki Roma kilisesi, önceki yüzyıllarda baş gösteren çeşitli çatışmalardan sonra birbirlerine iyice yabancılaşmış bulunuyorlardı. Roma-Germen Devleti'nin desteğine de güvenen Roma Kilisesi, ayrı bir siyasal tutum izler olmuş, doğuda ise Balkan Slavları, Roma'ya danışmak gereği duyulmaksızın Konstantinopolis Patrikliğine bağlanmıştı.²²⁸

İnce doktrin konuları, ibadetin ayrıntıları üzerinde coşan, çok kavgacı karakterli Yunan piskopos ve keşişleri, Mihail Kirilarios'un, kapalı fakat herkesin görebildiği onayı ile Latinlere saldırmaktan geri durmuyorlardı.²²⁹ İki taraf arasındaki polemik; müdahalesini, haklı gösterecek kadar ağırlaşınca Kirilarios, başkentteki bütün Latin Kiliselerinin kapatılmasını emretti. Heyecana kapılan ve o derece öfkelenen Papa IX. Leon, İstanbul'a iki temsilci gönderdi.²³⁰ Nitekim 1054'te Konstantinopolis'e

²²⁶ Ostrogorsky, 146

²²⁷ Demirkent, 234

²²⁸ Ostrogorsky, 291 vd.

²²⁹ Bailly, 270

²³⁰ Bailly, 270

gelen papalık elçileri ile Bizans Patriği karşılıklı suçlamalardan sonra, birbirlerini afaroz ettiler.²³¹

İki kilise merkezi arasındaki anlaşmazlıklara çok alışılmıştı. 1054 yılındaki münazaanın, daha önceki bütün diğer çatışmalardan da önemli olduğunu, bunun bir daha dönülemeyecek, kesin olarak birbirinden kopma anlamına geldiğini o zamanlar kim düşünebilirdi ?²³²

1054 yılında Doğu ve Roma kiliselerinin birbirinden tamamen kopması, Bizans İmparatorlarının kilise işlerine karışmakta biraz daha cesaretlendirdiği ortadadır. Çünkü; Hıristiyan coğrafyada nüfuz mücadelesine giren patriklik, bu tarihten sonra imparatorla ilişkilerini sürekli iyi tutmak zorunda kalmıştır.

F. BİZANS'IN YIKILIŞI

II.Andrnikos, 1282'de tahta çıktığında devlet, askeri ve mali bakımdan büyük çöküntü içindeydi. Kilise dışında hiçbir gücün saygınlığı kalmamıştı. Venedik ve Cenova gibi iki küçük Akdeniz devletinin oyuncağı durumuna düşmüş olan Bizans, çağının büyük bir aydını olmakla birlikte yeteneksiz bir siyasetçi olan yeni imparatorun yönetiminde, hiç de yeniden dirilecek gibi gözüküyordu.²³³

Öte yandan İmparatoriçe İrene de Montferrat, devlet topraklarının oğulları arasında bölüşülmesini istemişti. Latin kökenli İmparatoriçe yine bir Latin geleneği olan bu toprak bölüşümünün getireceği sonuçları düşünemiyordu. Doğuda geleneksel yönetim biçimi, gelişen feodalizme karşın yine de merkezîyetçilikti. Yeni uygulama ise küçülen ve güçsüzleşen devleti daha da küçültecekti. Devlet. ücretli askerlerinin parasını ödeyemeyecek duruma düşmüştü. II.Andrnikos bu yüzden, ordu ve donanmada büyük ölçüde kısıtlama yaptı.²³⁴

²³¹ Ostrogorsky,310

²³² Ostrogorsky,312

²³³ Ostrogorsky,312

²³⁴ Vasiliev,191;Bailly,156

1300'lere gelindiğinde Anadolu'nun büyük bir bölümü Türklerin eline geçmişti. Bizans'ın Anadolu'da yitirdiği toprakları, ona yeniden kazandırmak amacıyla 1303'te 6500 savaççıyla başkente gelen Katalan önderi Roger de Flor da, Türklerle girdiği ilk çatışmada büyük bir yenilgiye uğradı. Katalanlar bunun hıncını başkent halkından alarak İstanbul'u yağmaladılar.

Türklerin Anadolu'daki ilerleyişi ise sürüyordu. 6 Nisan 1326'da teslim olan Bursa, Orhan Bey tarafından Osmanlı Devletinin başkenti yapıldı. Anadolu'da Filadelfia (Alaşehir) ve Karadeniz Ereğlisi (Herekleia) dışında hiçbir kenti kalmayan Bizans Devleti, Osmanlıların sürekli baskısı altındaydı.²³⁵

1400'de İstanbul dışında hiç toprağı kalmayan ve siyasal açıdan Antik Çağ'ın kent devletlerini andıran Bizans'ın Türkler tarafından alınması artık an meselesiydi. Ancak Timur'un 1402 Temmuzunda Osmanlılara indirdiği büyük darbe, Bizans devletinin ömrünü bir süre daha uzattı.²³⁶

Mehmet Çelebi'nin oğlu II.Murat'ın (1421-1451) tahta geçmesiyle Türklerin Bizans'ı alma girişimleri yeniden hızlandı. II.Murat, 1422 Haziranında İstanbul'u kuşatmaya girişti. Ancak kentin surlarının kolayca aşılamiyacağını anlamasıyla Trakya'daki ilerleyişine devam etti.²³⁷

İmparator VIII. İonnes, Bizans ve Roma kiliselerinin yeniden birleşmeleri düşüncesini ileri sürerek Papa'ya başvuruyor, yeni bir Haçlı Seferi'nin başlatılması için yardım istiyordu. Bu görüşmeler sonuçsuz kalmadı. Papa, Hıristiyan topluluklarını yeni bir Haçlı Seferine çağırıldı. Lehistan ve Macaristan'ın ortak kralı Vladislav, Hunyadi Yanoş ve Sırp despotu Brankoviç komutasında 25000 kişilik bir haçlı ordusu, Tuna'yı geçti. (1444) Ama Türklerin direnişi karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Haçlılar bu kez yeni Türk birliklerinin Trakya'ya geçip Bizans'a Avrupa

²³⁵ Vasiliev,192;Bailly,157

²³⁶ Vasiliev,193;Bailly,157

²³⁷ Vasiliev,194

yakasından saldırmasını engellemek amacıyla Venedik Donanması'ndan yardım istediler. Ne var ki., Türk birliklerinin Avrupa'ya geçmesini önleyemedikleri gibi, Varna yakınlarında büyük bir bozguna uğradılar. Bizans'ı Türklere koruyacak hiçbir güç kalmamıştı. Hıristiyan dünyasının derleyip toparlayabildiği son askeri güçler de yenilip dağılmıştı.²³⁸

Sultan Murat'ın ölümünden sonra oğlu II.Mehmet tahta çıktığında, İstanbul Osmanlı devletinin Anadolu ve Avrupa'daki topraklarını ortadan ayıran bir engel durumundaydı. Genç Padişah, Boğaziçinin Avrupa kıyısında hemen bir hisar, (Rumeli Hisarı) yaptırarak Karadeniz çıkışını kapadı.²³⁹

Müsait bir stratejik mevki ve şehir surlarının sağlamlığı Bizans'ı elbette bu zamana kadar çoğu defa kurtarmıştı. Şimdi ise teknik üstünlük Türklereydi. Mehmet II, muazzam bir silahlanma faaliyetine girişmiş, batılı teknik adamların yardımını da kullanarak kuvvetli bir topçu gücü oluşturmuştu. İstanbul'un Türklere tarafından hücumla alınmasında yeni silah o zamana kadar görülmemiş bir ölçüde kullanıldı.²⁴⁰

11 Nisan'da İmparator Konstantin'e kentin kan dökülmeden teslimi önerildi. İmparator'un öneriyi geri çevirmesi üzerine 12 Nisan'da surlar dövülmeye başlandı. Son taarruz ise 27 Mayıs'ta başladı ve kentin surlarında büyük gedikler açtı. 29 Mayıs gecesi başlayıp sabaha kadar süren iki saldırıdan sonra 29 Mayıs'ta kente genel saldırıya geçildi. Açılan gediklerden askerler içeri girmeye başladılar. İmparator Konstantin çıkan panik sırasında öldü. Böylaca 54 gün süren kuşatma sonucunda Doğu Roma İmparatorluğunun 1123 yıllık başkenti İstanbul, 29 Mayıs 1453'te Türklere tarafından fethedildi.²⁴¹

²³⁸ Vasiliev,194

²³⁹ Bailly,159

²⁴⁰ Ostrogorsky,525

²⁴¹ Ostrogorsky,526

III. BÖLÜM: BİZANS'TA DİNİ AYINLER VE İBADETLER

A. BİZANS'TA DİNİ YAPILANMA

1. Yunan Kültürü'nün Bizans Dini Yapısına Etkisi

Ortodoks kilisesi, Bizans İmparatorluğu tarihinde mühim bir rol oynamış, dini ihtilafların sebep olduğu siyasi karışıklıklar imparatorluk için daimi bir problem teşkil etmiştir. Dini ihtilafların başlıca konusu “ teslis ” itikadı teşkil ediyordu. Hıristiyan ‘ credo’ su¹ üzerindeki anlaşmazlıklar asırlarca devam etti ve resmi kilise görüşünü kabul etmeyen eyaletlerin Bizans idaresinden nefret etmesine ve yabancı istilalarını kolaylaştıran şartların meydana gelmesine sebep oldu.

Teslis itikadının meydana gelişindeki tarihi sebeplerin bir kısmını ortaya koymak mümkündür. İncil'in Yunanca' ya tercümesinin² , eski putperest itikadlarının Hıristiyanlıkça itiraf edilmeyen bir tarzda kabul edilmesinin³ ,Hıristiyanlığın dünyevi maksatlarla istismar edilmesinin⁴ ve siyasi iktidarın⁵ tesirleri olduğunu biliyoruz.

Teslis itikadının meydana gelişinde en mühim etki Yunan felsefesi tarafından yapılmıştır. Yahudi Philon' un (M.Ö. 20- M.S. 54) felsefesinden iktibas olunan Logos (Kelam) doktrini, Teslis' in unsurlarından biri olan İsa' nın Uluhiyeti itikadını tefsir için kullanmış ve İskenderiye' deki Yeni Eflatuncu felsefe ve Gnostik felsefenin tesirleri altında kalan bir takım Hıristiyan mezhepleri teşekkül etmiştir.⁶ Bununla beraber Hıristiyanlığın ilk aşısında dahi Monarchist ve Ebionit mezhebi mensubları gibi Teslis itikadını benimsemeyen tek tanrıcı Hıristiyan mezhepleri mevcut idiler.⁷

¹ Mathews, Shailer, “Creed Christianity”, DRE, 118.

² Toynbee, A.J., Tarihçi Açısından Din, çev. İbrahim Canan, s.167

³ Toynbee, 191

⁴ Toynbee, 159-160

⁵ Toynbee, 150-151

⁶ Geniş bilgi için bkz: De Lacy O'leary, İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, çev. H. Yurdaydın, s.18-25

⁷ Bettonson, Henry, Documet of the Christian Church, s.38

Konstantin'in, Hıristiyan kilisesini meşrulaştırması ve Arianizm mezhebinin münakaşa etmek üzere ilk ökümenik konsili toplaması,⁸ imparatorluğun siyasi menfaatleri sebebiyle alınmış kararlardır. Kilise ve devlet problemi yeniydi, çünkü Roma'nın eski dini, devletin idari bölümünden başka bir hüviyete sahip değildi. İsis ve Mithra'ya tapanlar Roma halkının dini törenlerine seve seve tabi olmuşlardı. Fakat Hıristiyanlık, Sezar'a ait olanlarla Allah'a ait olan hususlar arasında pratik bir tefrik yapınca kilise ve devlet münasebetleri halledilmesi zor bir problem olmuştu. Konstantin bu meseleyi büyük bir hüner ve başarıyla halletme yoluna gitti,⁹ fakat onun zamanında gerek putperest, gerekse Hıristiyan düşüncesi, zahiri bir monotheisme meylediyor, İsa ve "Güneş"e (Mithraizm) hemen hemen eşit değerde iyi birer Allah nazarıyla bakılıyor¹⁰ ve bu, Hıristiyanların, Allah'ın birliği ile beraber, İsa'nın Allah olmasının da zaruri olduğu şeklindeki mutaassıp kanaatlerini gözden saklıyordu.¹¹

Hıristiyanlık, Yunan-Roma dünyasına birinci asırda sızmış, ancak ikinci asırda yerleşmişti. İyice yayılması ise üçüncü asırda olmuştur. Bu üç asırda o cemiyetin kamuoyu, din ve felsefe karşısında aynı tutumu göstermemişti. Hıristiyanlığın üçüncü asırda iyice yayılması, onun lehinde bir gelişme neticesinde gerçekleşmiştir.¹²

Cumhuriyet yerine imparatorluk kurulunca, Yunan-Roma resmi dini, bir çeşit eclectisme¹³ kayan bir seyir izlemişti. Roma'nın Yunanistan'ı işgali sonucunda galiplerin tanrıları ile mağlupların tanrıları arasında bir uzlaşmaya gidilmişti.¹⁴ Aydınlar samimi kanaat getirmeselerde, geniş halk kitlelerinin tehlikeli ihtiraslarını dizginlediği düşüncesiyle, dine saygılı görünüyor, gerektiğinde ayinlere katılıyorlardı.¹⁵ Ayrıca bu inançlarını, milli

⁸ Bkz : Bu tez s.38

⁹ Gwatkin, H.M., Constantine and his city, Cambridge Medieval History, c.II, s.9

¹⁰ Gwatkin, 9

¹¹ Gwatkin, 11

¹² Yıldırım, Suat, Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık, DİB Yay., s.62

¹³ Yıldırım, 61

¹⁴ Gwatkin, 13 ; Yıldırım, 62

¹⁵ Toynbee, 155 ; Gwatkin, 13 ; Yıldırım, 62

yapılarının önemli bir rüknü sayıyor, bundan ötürü de devamında zaruret görüyorlardı. Kendilerindeki entellektüel şüphe metafizik gıda ihtiyacı olanları, felsefi ekollere yöneltiyordu. Geniş avam tabakası ise küçük tanrıları ve sihirbazları takdise devam ediyorlardı.¹⁶

Pavlos ve talebeleri Yunan tefekkürünün en önemli unsurlarını, Hıristiyanlığın esası ile uzlaştırmak istedi. Neticede, bir yandan dinin nasları, öte yandan felsefi kavramlar, öyle bir gelişmeye maruz kaldı ki, daha önceki durumlarından tamamen farklı bir hale geldiler. Fakat bu, yavaş yavaş cereyan ettiğinden, mü'min kitlede dehşet uyandırmadı. Hatta bu sonucun, onların açık ya da şuuraltı özlemlerinin bir tahakkuku olduğu bile söylenebilir.¹⁷

Yunan-Roma kültürünün Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki etkilerinden en mühimi de Kilisenin mensupları, Yahudi Mabedlerini terkettikten sonra boşlukta kaldıklarından, dini merasim ihtiyacı duymaktadırlar. Neticede de, putperest merasimi kısmen veya tamamen uyarlamaya gidilecektir. Böylece akidenin oluşumuna paralel olarak dini kurallarda şekillenme yolunda mesafe katediliyordu.¹⁸ Krallığın Grek anlayışı, ilk Hıristiyanların arasında geniş ölçüde yayılmış ve onun kilise öğretisine adaptasyonu ise imparatorun yolsuzluklarına karşı, sağlam bir engel olarak görünüyordu. Fakat politik Grek felsefesi, Hıristiyanlaşmış bile olsa, Hıristiyan imanı için çok çabuk bir şekilde tehlikeli görünmüştür.¹⁹

2. Ortodoks Kilisesi'nin Bizans'ın Dini Yapısına Etkisi

Ortodoks, doğru görüş ve inanç anlamına gelir. Roma'nın üstünlük iddiasına karşı, Bizans Patrikliği kendisinin doğru yolda bulunduğunu, üstün olduğunu belirtmek üzere bu adı almıştı. 1054'deki Doğu-Batı ayrılığından sonra Bizans, ortodoksluğun merkezi olmuştur. Birbirleri ile inanç ve ayinler

¹⁶ Yıldırım, 62

¹⁷ Yıldırım, 62 ;

¹⁸ Dvornik, 9 ;Yıldırım, 63

¹⁹ Dvornik, 9

bakımından ortak yönleri bulunan birçok ortodoks kilise, Bizans'a bağlıydı. 1453'ten sonra Rus Ortodoks Kilisesi, İstanbul Ortodoks Patrikliği ile mücadeleye girişti. Ancak o 1917'deki Rus ihtilalinden sonra bundan vazgeçti. Rus Ortodoks Kilisesi patriklik halini aldı.²⁰

Ortodoks kilisesi imparatorluğa destek olacak bir kilise değildi, bir cihanşümül kilise, cihanşümül imparatorluğun yanında yer alarak onu desteklemeli, dünya refahı ve barışı için ruhlar üzerindeki tesiri ile ona yardımcı olmalıydı. Bizzat kendi içinde ihtilafli ve bölünmüş bir kilise imparatorluğu da yardımcı olamazdı.²¹ İşte bu sebeple Konstantin başta olmaz üzere kiliseyi devlet menfaatlerine kazanmaya karar veren imparatorlar kilise içindeki ihtilafı da halletmeye teşebbüs etmişlerdir.²² Başta ökümenik konsiller olmak üzere imparatorluk tarafından himaye gören bütün dini faaliyetleri de bu merkezde değerlendirmek yanlış olmasa gerektir.

Bir kilise kanun dışı olduğu ve her an zulme maruz kalma tehlikesiyle başbaşa bulunduğu müddetçe azalarının sayısı muhtemelen cesur, ihlas dolu, ruhani bir seçkin zümreye münhasır kalacaktır. Mevcut iktidarlarla işbirliği yaptığı andan itibaren onun ahlaki vasfı, zafer arabasına binip tantanalı merasimlere katılmak için sabırsızlık gösteren eyyamcı güruhun kitle halinde ihtidalarıyla erime temayülüne sahiptir. Bir kilise yasaklı kaldığı nisbette eski nizamın zaaflarına ve günahlarına iştirak etmeksizin kendi karar ve tehlikeleri pahasına yeni bir cemiyet inşa edebilir.²³

Nitekim Phokos devrinde (602-610) Ortodoks mezhebenden olmayanlar ve Yahudiler müthiş zulümlerin kurbanı oldular. Konsil kararlarının zorla kabul ettirilmek istenmesi yüzünden, Kudüs, İskenderiye ve Antakya'da karışıklıklar çıktı ve bunlar milli isyanlar halini aldılar.²⁴ Askeri

²⁰ Tümer, G-Küçük, A, 271.

²¹ Uçar, Şahin, Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi, s. 45.

²² Uçar, 45.

²³ Toynbee, 150-151.

²⁴ Çağatay, Neş'et, İslamiyetin Yayılışı Sırasında Komşu Memleketlerin Durumu, AÜİF Dergisi, c. X, s. 36-37.

kuvvetler isyanları bastırdı; fakat bu hareketler yüzünden Mısır ve Suriye ahalisi Bizans'tan ayrılmak fikrine kapıldı.²⁵

B. Dini Ayinler ve İbadet Şekilleri

1. Dini Ayinler

Kilisi, mensuplarına İsa tarafından konulduğunu açıkladığı yedi “sakrament”i bildirdi.²⁶ Onlardan buna uyulmasını istedi.²⁷ Sakrament, kutsal olan; ayin anlamına gelir.²⁸

Zamanla sakramentler konusunda ihtilaf çıktı. Kiliseler birbirinden ayrıldıktan sonra, kabul edilen sakramentlerin sayısında görüş ayrılıkları oldu.²⁹ Bu sakramentler şunlardır:

a. Vaftiz: Sakramentlerin ilki vaftizdir. Hıristiyan olmak da, bir kiliseden diğerine geçmek de vaftizle olur. Vaftiz olmak, Hıristiyan olmanın ilk şartıdır. Vaftiz ayini, baba, oğul, Kutsal Ruh adına yapılır ve Hz. İsa tarafından konulduğu kabul edilir.³⁰ Vaftiz, İsa'nın manevi vücuduna iştirak edişi, Kutsal Ruhla yeniden doğuşu ifade eder.³¹ Asli suçun vaftizle giderilebileceğine inanılır.³² Vaftizsiz ölenin asli suçtan temizlenmediği için günahkar öldüğü kabul edilir. Bunun için herkesi vaftiz etmek bir ideal olarak, bir sevap unsuru olarak görülür.³³

b. Ekmek Şarap Ayini: Evharistiya, çarınha gerilmeden önce Hz. İsa'nın havarilerle yediği son akşam yemeğinin hatırasıdır. İncillere göre, son akşam yemeğinden Hz. İsa, ekmeği böldü parçaladı; bu benim etimdir diyerek havarilere verdi.³⁴ Sonra bir kase içindeki şarabı benim kanım deyip

²⁵ Çağatay, 37.

²⁶ Tümer, G-Küçük, A., 268.

²⁷ Tümer, G-Küçük, A., 268; Yıldırım, 144; Sarıkçıoğlu, 237.

²⁸ Tümer, G-Küçük, A., 268.

²⁹ Yıldırım, 142.

³⁰ Yıldırım, 143.

³¹ Sarıkçıoğlu, 238.

³² Tümer, G-Küçük, A., 268.

³³ Akgün, M. Zerrin, İlim Bakımından Hıristiyanlık, s. 176.

³⁴ Matta XXVI: 26-27; Yuhanna VI: 51-58.

onlara içirdi.³⁵ Pavlos, bu olayın yorumunu yaptı. Kilise onu ayin haline getirdi.³⁶

c. Kuvvetlendirme: Vaftiz edilen çocuğun takdis edilmiş bir yağla, vücudunun çeşitli yerlerinin yağlanmasıdır. Vaftiz ayininin kuvvetlendirilmesidir. Bu sakrament doğu kiliselerinde vaftizden hemen sonra batı kiliselerinde ise daha sonra yapılır.³⁷

d. Günah İtirafı: Kaybolan vaftiz inayetini yeniden elde etmek için yapılan ayindir. Günah işleyen günahlarını itiraf eder. Papaz affetme yetkisine sahip kilise adına, itirafta bulunanın günahlarını affeder.³⁸

e. Son Yağlama: Takdis edilen yağın hem şifa, hem günahların bağışlanması için hastalar sürülmesi ayinidir.³⁹

f. Rahip Takdisi: Kilise hiyerarşisinin üç üst merhalesinde bulunan diyakos, papaz ve piskoposların takdisi ayinidir. Bu görevler, sadece tayinle değil, takdis ayiniyle verilir. Takdis piskopos tarafından yapılır.⁴⁰

g. Nikah: Katolik Kilisesi'ne göre nikah İsa ile Kilise arasındaki çözülmez ruhani münasebetin bir sembolü ve bundan dolayı kutsal bir sakramenttir.⁴¹ Bir ayin olarak evlilik, iki kişinin anlaşmasının kilise tarafından takdis edilmesi ve bu çiftin kilisede mukaddes bir bağla bağlanmasıdır. Evlilik, tanrının meydana getirdiği bir kurum sayıldığı için ilk çağlardan beri kutsal sayılmıştır. Evlenme ayinleri, genellikle kadının bağlı bulunduğu kilisede yapılır. Katolik ve Ermeni Kiliseleri, boşanmaya kesinlikle izin vermez.⁴²

³⁵ Matta XXVI: 28-31.

³⁶ Tümer, G-Küçük, A., 268; Cilacı, Osman, Dinler Tarihi, s. 193.

³⁷ Yıldırım, S., 146.

³⁸ Yuhanna XX: 22-23; Yıldırım, S., 146.

³⁹ Yakub'un Mektubu V: 14; Tümer, G-Küçük, A., 269.

⁴⁰ Yıldırım, S., 149.

⁴¹ Efesoslulara Mektup V: 27-33.

⁴² Cilacı, 194; Yıldırım, 149-150; Tümer, G-Küçük, A., 269.

2. Ortodoks Kilisesi'ni Diğer Kiliselerden Ayıran Özellikler

Ortodoks dünyasında dört büyük patriklik vardır. Bunlar; İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'tür.⁴³ Çok sayıda milli kiliseler, bu dört patrikliğe bağlıdır. Ancak özerk ve kısmen özerk kiliseler de vardır. Monofizit kiliselerle beraber bu sayılanlar tek bir "Doğu Kiliseleri" başlığı altında gösterilmektedir. İstanbul Patrikliği; Fener Patrikliği ve Rum Ortodoks Patrikliği diye de adlandırılır.⁴⁴

Ortodoksların özellikleri, katoliklerden ve diğer hıristiyan mezheplerinden ayrıldıkları noktalar şunlardır:

- a. Ruhani başkanları patriktir.⁴⁵
- b. Papa'nın üstünlüğünü, İsa'nın vekili olduğunu, yanılmazlığını kabul etmezler. Kutsal ruhun oğul yoluyla babadan çıktığını ileri sürerler.⁴⁶
- c. İlk yedi konsili ve kararları kabul ederler. Sonraki konsilleri ve kararları kabul etmezler.
- d. İkonlara geniş yer verir, saygı gösterirler.⁴⁷
- e. İbadet her ülkenin diliyle yapılır.⁴⁸
- f. Haçların kolları birbirine eşittir. Sağdan sola haç çıkarırlar.⁴⁹
- g. Evharistiya Ayini'nde ekmeğe maya, şaraba su katarlar.⁵⁰
- h. Konfirmasyon, vaftizden hemen sonra yapılır.⁵¹
- ı. Papazlar evlenebilir. Keşişler, piskoposlar ve patrikler evlenmez. Boşanma, bazı şartlara bağlı olarak vardır.⁵²

⁴³ Cilacı, 193; Sarıkçıoğlu, 252-260.

⁴⁴ Sarıkçıoğlu, 254.

⁴⁵ Tümer, G-Küçük, A., 270.

⁴⁶ Sarıkçıoğlu, 253.

⁴⁷ Sarıkçıoğlu, 253.

⁴⁸ Sarıkçıoğlu, 253.

⁴⁹ Yıldırım, 147.

⁵⁰ Tümer, G-Küçük, A., 272.

⁵¹ Schimmel, Annemarie, 145.

⁵² Schimmel, Annemarie, 145.

i. A'raf'ı kısa bir bekleme yeri olarak kabul ederler. Günahkar bir kişi, günah derecesine göre bir bedel ödeyerek hatasından kurtulabilir.⁵³

⁵³ Tümer, G-Küçük, A., 272.

SONUÇ

Doğu Roma Devleti, diğer adıyla Bizans, İstanbul'u başkent yapmakla, belki de kendileri açısından kaçınılmaz bir sonucun başlangıcını oluşturmuştur.

Roma'dan ayrılıp hükümet merkezinin doğuya taşınması, Bizans halkının doğudan gelen Mistik ve Sır Dinleri'nin etkisiyle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.

Bu dinlerin en önemlisi şüphesiz Yahudilik'ti. Tek Tanrı inancını savunan bu moneteist din, politeist inancın fertleri arasında çeşitli yankılar bulmuştur.

Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ve Pavlos'un Hıristiyan öğretisini Yahudi coğrafyasının dışında yayma gayreti ve düşüncesi, politeist inançlı Doğu Roma ile Hıristiyanlığın karşı karşıya gelmesini sağlamıştır.

Önceleri çok katı bir tutum izleyen Doğu Roma İmparatorları özellikle IV.yy'dan sonra Hıristiyanlığın bir inanç sistemi olarak imparatorluk topraklarındaki etkisi karşısında ne yapacaklarını şaşırılmışlardır.

İmparator Konstantin, -sebebi ne olursa olsun- Hıristiyanlığı resmen tanıyan, Hıristiyanlara serbestçe inanma ve ibadetlerini hayata

geçirme imkanı sağlayan tutumu ile Doğu Roma Devleti' nin resmi dininin Hıristiyanlık olacağına dair ilk işaretleri vermiştir.

325 İznik Konsili, bütün diğer sonuğlarını göz ardı etsek bile, din-devlet ilişkilerinde ciddi boyutlarda ilk temasın gerçekleştiği, o günden günümüze kadar gelişerek devam eden din-devlet ilişkileri yolunun çok önemli kilometre taşlarından birisi olmuştur.

İmparatorlar, dinin insan ve toplum üzerindeki etkilerini keşfetmişler, dinin insan için vazgeçilmez bir unsur olduğunu farketmişlerdir. Bu çerçevede çoğu zaman din ve din adamlarının gündem değiştirme veya kamuoyu oluşturma fonksiyonlarını kavramışlardır. Din adamları ise; dinin manevi nüfuzunun yanında, imparatorlar ve yöneticiler üzerindeki etkisini kullanarak, çok farklı konularda söz sahibi olmanın yollarını bulmuşlardır.

Zamanla Kilise, imparatorların doğrudan nüfuz alanına sokulmuştur. Her ne kadar imparatora bir Tanrı gibi tapılmadıysa da, imparator yine de hem sivil, hem de dini işlerin yegane düzenleyicisi olarak kalmıştır. Buna karşılık, Ruhban sınıfına mensup Ortodokslara zel askeri koruma, yasal imtiyazlar ve maddi imkanlar verilmiştir.

EKLER

EK: 1 BİZANS TARİHİ KRONOLOJİSİ

İ.S. 73	Bizans'ın Roma eyaleti olması.
193	Roma İmparatoru Septimus Severus'un Bizans'ı yağmalaması
324	Bizans kentinin Konstantin tarafından genişletilme çalışmaları
325	İlk Hıristiyan Kilise Konsili'nin İznik'te toplanması ve Arius mezhebinin kınanması
330	Bizans'ın Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti olarak törenle açılışı ve kente Konstantinopolis adının verilmesi
381	İkinci İznik Konsili'nin Ariusçuluk'u yeniden reddi
395	Roma İmparatorluğu'nun Theodosius'ca fiilen ikiye bölünmesi
425	İstanbul'da dil-tarih-hukuk yüksek okullarının açılması
438	Codex Theodosianus'un yayınlanması
450	Alanlar'ın başkentle siyasal ve askeri nüfus kazanmaları
513	Ekonomik kökenli mezhep çatışmaları ve ordunun müdahalesi
529	Codex Justinianus'un yayınlanması
532	Nika Ayaklanması ve halkın Hipodrom'da kılıçtan geçirilmesi
533	Hukuksal kararların Protonoklaos adıyla derlenmesi
550	Ticaret casusluğu, ipekböceği'nin doğudan İstanbul'a getirilmesi
595	İmparator Mavrikus'un sivilleşme yönünde yönetsel reformları
600	Sosyal ve dinsel cepheleşmeler: Devletçi Maviler partisinin Yeşiller üzerindeki terörü
605	İran-Sasan'lı ordusunun Kadıköy'e dek gelmesi
620	Herakleios'un yönetsel reformları
626	Avar, İslav, Bulgar ve Gepidler'in batıdan, Sasanlılar'ın Kalkedon'dan İstanbul'u tehdidi
638	Herakleios'un Ekthesis (İsa'dan iradenin tekliği anlamına gelen Monotheletist görüşü savunan) Fermanı
668	Araplar'ın Kadıköy'e gelmesi

- 673-678 Araplar'ın sürekli ablukası
- 705 II. Justiniaus'un hükümet darbesi
- 717-718 Arap donanmasının başkenti ablukası
- 726 Ekloga'nın (Yasalar Derlemesi) yayınlanması
- 754 İkona (dinsel tasvir) Kırıcılar'ın ruhani meclis toplaması
- 760 İkona yandaşlarının soykırımı uğraması
- 786-787 Havariyun Konsili'nin askerlerce basılması ve III. İznik Konsili
- 800 Yeni Roma İmparatorluğu'nun kuruluşu
- 811 Bulgar Hanı Krum'un İstanbul yakınlarına dek ilerlemesi
- 821-823 Thomas Ayaklanmaları ve başkent kuşatılması
- 863 Rusların ilk kez başkent yakınlarına gelmesi
- 867 Rasileios'un hükümet darbesiyle tahta geçmesi
- 887-893 Yeni sosyal yasaların Basilika adı altında yayınlanması ve Eparkhoslar kitabının yayını
- 907 Rus prensi Oleg'in donanmasıyla başkent önlerine gelmesi
- 917 Bulgar çarı Simeon'un İstanbul surlarına yaklaşması
- 924 Başkent Simeon'ca yeniden kuşatılması
- 927 Başkentte açlık ve salgın hastalık
- 965 Pronia düzeninin kurulması
- 987-989 Ayaklanmacı komutan Bardas Fokas'ın Üsküdar'da yenilgiye uğraması
- 989 Rus Norman askeri birliklerinin başkentte Bizans hizmetine girmesi
- 1025 Bürokrat soylular döneminin başlaması
- 1045 Felsefe ve hukuk fakültelerinin başlaması
- 1047 Leon Tornikes önderliğindeki ayaklanmacıların başkenti kuşatması
- 1054 Bizans ve Roma kiliselerinin birbirlerini afaroz etmesi
- 1071 Alpaslan'a yenik düşen İmparator Diogenes'in başkente dönüşünde kent halkının isyanı
- 1080 Başkentte açlık, ekonomik bunalım ve ayaklanmalara ordunun tepkini
- 1088 Venediklilerin başkentte ekonomik ödünler elde etmeleri
- 1090 İzmir Emiri Çaka Bey'in İstanbul'u karadan ve denizden kuşatması

- 1091 Başkenti kuşatan Peçenek ve Kuman Türklerinin birbirleriyle çatışıp kuşatmayı kaldırmaları
- 1096 Yoksul haçlı kitlelerinin feodal beyler öncülüğünde başkenti yağmalaması
- 1150 I. Manuel Komnenos'un yayınladığı Khrisobullon toprakları sadece asker bürokratlara hizmet karşılığı mülk olarak devretme izni
- 1182 Andronikos Komnenos'un başkentteki haçlı dostu aristokratlara karşı ayaklanması
- 1203 Haçlı donanmasının başkenti ele geçirmesi
- 1204 Haçlı Latinlerinin başkente yerleşmesi ve Latin İmparatorlar döneminin başlaması; Leokaris'in İznik'te sürgün hükümeti kurması
- 1125 İznik sürgün hükümeti ile Bulgar çarı arasında, başkenti ele geçirme uğrunda rekabet
- 1261 VIII. Paleologos'un Cenovalılara ödünler veren anlaşmayı onaylaması. Başkent haçlı Latinlerinden geri alınması
- 1282 Bizans ve Roma kiliselerini birleştirme girişimleri
- 1294 Venediklilerle Cenovalılar arasında başkent sokaklarında çarpışmalar
- 1303 Katalan savaş birliklerinin başkentte gösteri yapması
- 1352 Cenovalılar ile Venediklilerin Boğaziçi'nde deniz savaşı
- 1354 Cenovalı korsan Gattilusio'nun başkente girip İmparator Kantakuzanos'u tahtan indirmesi
- 1356 Başkent dolaylarını Saruhan Beyi'nin yağmalaması
- 1394 Cenovalılar'ın gümrük vergileri yüzünden Bizans donanmasını ateşe vermesi
- 1412 Musa Çelebi'nin başkenti fetih girişimi
- 1422 II. Murat'ın başkenti fetih girişimi
- 1453 İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed'ce alınması. Bizans'ın sonu

EK: 2 BİZANS İMPARATORLARI

324-337	I. Konstantinos (Büyük)
337-361	Konstantinos
361-363	Lulianos
363-364	Lovianos
364-378	Valens
379-395	I. Theodosios (Büyük)
395-408	Arkadios
408-450	II. Theodosios
450-457	Markianos
457-474	I. Leon
474	II. Leon
474-475	Zenon
475-476	Basiliskos
476-491	Zenon (ikinci defa)
491-518	I. Anastasios
518-527	I. Lustinos
527-565	I. Lustinianos (Büyük)
565-578	II. Lustinos
578-582	I. Tiberios Konstantinos
582-602	Maurikios
602-610	Phokas
610-641	Herakleios
641	III. Konstantinos ve Heraklonas
641	Heraklonas
641-668	II. Konstans
668-685	IV. Konstantinos
685-695	II. Lustinianos

695-698	Leantios
698-705	II. Tiberios
705-711	II. Lustinianos (ikinci defa)
711-713	Philippikos
713-715	II. Anastasios
715-717	III. Thedosios
717-741	III. Leon
741-775	V. Konstantinos
775-780	IV. Leon
780-797	VI. Konstantinos
797-802	İrene
802-811	I. Nikephoros
811	Staurakios
811-813	I. Mikhail Rangabe
813-820	V. Leon
820-829	II. Mikhail
829-842	Theophilos
842-867	III. Mikhail
867-886	I. Basileios
886-912	VI. Leon
912-913	Aleksandros
913-919	VII. Konstantinos
920-944	I. Romanas Lakapenos
959-963	II. Romanas
963-969	II. Nikephoros Phokas
960-976	I. Ioannes Çimiskes
976-1025	II. Basileios
1025-1028	VIII. Konstantinos
1028-1034	II. Romanas Argyros
1034-1041	IV. Mikhail

1041-1042	V. Mikhail
1042	Zoe ve Theodora
1042-1055	IX. Konstantinos Monomakhos
1055-1056	Theodora (ikinci defa)
1056-1057	VI. Mikhail
1057-1059	I. Isaakios Komnenos
1059-1067	X. Konstantinos Dukas
1068-1071	IV. Romanos Diogenes
1071-1078	VII. Mikhail Dukas
1078-1081	III. Nikephoros Botaneiates
1081-1118	I. Aleksios Komnenos
1118-1143	II. Ioannes Komnenos
1143-1180	I. Manuel Komnenos
1180-1183	II. Aleksios Komnenos
1183-1185	I. Andronikos Komnenos
1185-1195	II. Isaakios Angelos
1195-1203	III. Aleksios Angelos
1203-1204	II. Isaakios (ikinci defa) ve IV. Aleksios Angelos
1204	V. Aleksios Murtzuphlos
1204-1222	I. Theodoros Laskaris
1222-1254	III. Ioannes Vatatzes
1254-1258	II. Theodoros Laskaris
1258-1261	IV. Ioannes Laskaris
1259-1282	VIII. Mikhail Palaiologos
1282-1328	II. Andronikos Palaiologos
1328-1341	III. Andronikos Palaiologos
1341-1391	V. Ioannes Palaiologos
1347-1354	VI. Ioannes Kantakuzenos
1376-1379	IV. Andronikos Palaiologos
1390	VII. Ioannes Palaiologos

1391-1425	II. Manuel Palaiologos
1425-1448	VIII. Ioannes Palaiologos
1448-1453	XI. Konstantinos Palaiologos

BİBLİYOGRAFYA

- ABU'L FARAC, Gregory : **Abu'l Farac Tarihi**, Çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1987
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali- KÖKER, Levent : **Tanrı Devletinden Kral Devletine**, İstanbul 1991
- ATAURRAHİM, Muhammed : **Bir İslam Peygamberi Hz. İsa**, Çev. Kürşat Demirci, İstanbul, 1985
- ATLAN, Sabahat : **Roma Tarihi'nin Ana Hatları**, İstanbul 1970
- AYDIN, Ali Arslan : **İslam-Hıristiyan Diyaloğu ve İslam'ın Zaferi**, İstanbul 1991
- AYDIN Cebrail : **Süryani Kadim Patriği Mor İgnatios L'Zekka Ayvaz'ın Türkiye'yi Ziyareti**, İstanbul 1991
- AYDIN, Cebrail : **Tarih'te Süryaniler I**, İstanbul 1964
- AYDIN, Emanuel : **Süryaniler**, Viyana 1982
- AYDIN, Mehmet : **Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Bir Bakış**, AÜİFD, XXVII, Ankara 1985
- AYDIN, Mehmet : **Hıristiyan Genel Konsili ve II Vatikan Konsili**, Konya 1991
- AYDIN, Mehmet : **Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İ'tizalleri**, AÜİFİED, V, Ankara 1985
- AYDIN, Mehmet : **Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları**, Konya 1989
- BAİLL, Cyrill : **The State Religion of Roma at the Time of Christ**, Blackie and Son Limited, London 1929
- BAİLLY, Auguste : **Bizans Tarihi**, Çev. Haluk Şaman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul tarihsiz
- BARKER, G. : **O'nun İzinde (Hıristiyanlık ve Laiklik Tarihi)**, İstanbul 1985
- BARROW, R. H: **Romalılar**, Çev. E. Gürol, İstanbul 1985
- BEHNAN, Gregories Bulos : **Theodora**, Çev. Samuel Akdemir, İstanbul 1993
- BENSON, R : **İncil- Barnaba**, İstanbul 1985

- BİHLMAYER, K-TUCHLE, H : **Birinci ve Dördüncü Yüzyılda Hıristiyanlık**, Çev. A. Göral İstanbul 1972
- BİLGE, Yakup: **Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler**, İstanbul 1991
- BUCAİLLE, Maurice : **Tevrat, İnciller ve Kur'an**, Çev. M.Ali Sönmez, İstanbul 1987
- BUDDA, Ömer Hilmi : **İsa Meselesi**, İstanbul 1931
- BURRY, J.B. : **A History of the Eastern Roman Empire**, London 1923
- CHALLEYE, Felician : **Dinler Tarihi**, Çev. Semih Tiryakioğlu, İstanbul tarihsiz
- CİLACI, Osman : **Dinler ve İnsan**, Konya 1990
- CUMONT, Franz : **The Oriental Religions in Roman Paganism**, Newyork tarihsiz
- ÇAVDARLI, Rıza : **Tarihte Yahudiler: Düşmanlık ve Sebepleri**, İstanbul 1939
- ÇELİK, Mehmet : **Süryani Kilisesi Tarihi I**, İstanbul 1987
- DALEY, E. Brian: **Christian Councils, The Encyclopedia of Religion IV**, Newyork 1987
- DAVUD, Abdullah : **İncil ve Salib**, İstanbul 1913
- DAWSON, Christopher : **Batı'nın Oluşumu**, Çev. Dinç Tayanç, İstanbul 1975
- DEMİRCİ, Kürşat : **Dinlerin Dejenasyonu**, İstanbul 1985
- DEMİRKENT, Işın : **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi VI**, İstanbul 1992
- DODD, Charles Harold : **The History of Christianity From the Death of St.Paul to the Reign of Constantine**, Blackie and Son Limited, London 1929
- DOĞRUL, Ömer Rıza : **Yeryüzündeki Dinler Tarihi**, III. Baskı, İstanbul 1963
- DUBOIS, Piyer : **En Samimi Dostlarımız**, Çev. Özcan Çanlı, İstanbul 1988
- DVORNİK, F.: **The Idea of Apostocility in Byzantium and the Legent of the Apostle Andrew**, Cambridge 1958
- DVORNİK, F. : **Konsiller Tarihi İznik'ten II.Vatikan'a**, Çev. Mehmet Aydın, Ankara 1990
- EBU ZEHRA, Muhammed : **Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar**, Çev. Akif Nuri, İstanbul 1978
- ELIADE, Mircae : **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, Çev. Mehmet Aydın Ank.1990

- ER, İzzet : **Bugünkü Avrupa'da Din-Devlet İlişkileri**, DDİS -Bildiriler-, s.131-137,
İstanbul 1996
- FRAZER, J.G. : **Altın Dal I-II**, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul 1992
- FREND, W.H.C : **Monophysitism**, Encyclopedia of Religion I, Newyork 1987
- GİBBON, Edward : **The Decline and Fall of the Roman Empire**, Newyork tarihsiz
- GÜNALTAY, M. Şemsettin : **Yakın Şark III: Suriye ve Filistin**, Ankara 1947
- GÜNEL, Aziz : **Türk Süryaniler Tarihi**, Diyarbakır 1970
- HARMAN, Ö.Faruk : **Katolik Kilisesi ve Teokrasi**, DDİS -Bildiriler-, s.57-69, İstanbul
1996
- HAZARD, Paul : **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, Çev. Erol Güngör, İstanbul 1981
- HOUTIN, Albert : **Hıristiyanlığın Kısa Tarihi**, Çev. Abdurrahman Küçük, AÜİF Dergisi
XVII, Ankara 1969
- HRMODKA, J. L. : **Doğu Ortodoksluğu**, Çev. Günay Tümer, AÜİF Dergisi XVII,
Ankara 1969
- JOMIER, J. : **İsa Mesih'in Hayatı**, İstanbul 1984
- KAPLAN, Evgin : **Elçilerin Göbeği Antakya Kiliseleri Mor Gabriel Manastırı**, Mardin
1982
- KİTAB-I MUKADDES : İstanbul 1985**
- KRÜGER, G. : **Monophysitism, Encyclopedia of Religion and Ethics VII**,
Edinburg 1980
- KUZGUN, Şaban : **Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri**, İstanbul 1991
- LEVTCHENKO, M.V. : **Bizans**, Çev. E. Berktaş, I.Baskı, İstanbul 1979
- MANSEL, Arif Müfid : **Ege ve Yunan Tarihi**, IV.Baskı, Ankara 1984
- MORAN, Adli : **Dinler Tarihi**, İstanbul tarihsiz
- OSTROGORSKY, George : **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 1991
- PROKOPIUS : **Bizans'ın Gizli Tarihi**, Çev. Orhan Duru, İstanbul 1980
- RENAN, Ernest : **İsa'nın Hayatı**, Çev. Ziya İhsan, Ankara 1964
- SABİNE, George : **Siyasal Düşünceler Tarihi I**, **Eski Çağ-Orta Çağ**, Ankara 1969
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem : **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, İstanbul 1983
- SCHİMMELE, Annemarie : **Dinler Tarihine Giriş**, Ankara 1955
- ŞAHİN, M. Süreyya : **Doğu Batı Kiliseleri, Ayrılmaları ve Sebepleri**, MÜİFD IV İst 1984
- ŞAHİN, M. Süreyya : **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul 1984
- TERCÜMAN, Abdullah : **Hıristiyanlığa Reddiye**, Çev. Mehmet Zihni Efendi, İst.1990

- TÜMER, Günay-KÜÇÜK, Abdurrahman : **Dinler Tarihi**, Ankara 1988 ve II.Baskı 1991
- TÜMER, Günay : **Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini**, Ankara 1986
- TÜMER, Günay: **Hıristiyan ve İslam Dinlerinde Meryem**, AÜİF, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1979
- TÜMER, Günay :**Bizans'ta Din-Devlet İlişkisi**, DDİS -Bildiriler-,s.53-56, İstanbul 1996
- ÜNALTAY, Altan: **Doğu'da ve Batı'da Din-Devlet İlişkisi**, İstanbul 1990
- VASİLİEV, Alexander Alexandrovich : **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev.A. Müfid Mansel, Ankara 1943
- YAZMAN, Yakup: **İznik Konsili'nde Ne Oldu?** İstanbul 1981

